

Sluttrapport for prosjektet

«Styrket mjølkeproduksjon i Molde, Rauma og Nesset»

2015-2019

1. Innhold

1. Innhold.....	1
2. Sammendrag – oppsummering.....	3
3. Om prosjektet.....	5
3.1. <i>Bakgrunn</i>	5
3.2. Situasjonsbeskrivelse ut ifra melkeleveranser 1995 - 2017.....	6
3.3. Mål.....	12
4. <i>Organisering og framdrift</i>	14
4.1. . Organisering.....	14
4.2. Styringsgruppa.....	14
4.3. Rådgivere.....	15
4.4. Milepæler – framdrift i prosjektet.....	15
5. <i>Metode og gjennomføring</i>	17
5.1. Veivalgsbesøkene.....	17
5.2. Arbeidsmetodikk og type oppgaver hos deltakerne.....	17
5.2.1. Strategirådgiving og bruksutvikling.....	18
5.2.2. Bygningsrådgiving.....	18
5.2.3. Økonomisk rådgiving.....	18
5.2.4. LEAN-rådgiving.....	19
5.2.5. Føringrådgiving.....	19
5.2.6. Helserådgiving.....	19
5.3. Markedsføring o.l.....	19
6. <i>Økonomi</i>	20
6.1. Budsjett.....	20
6.1.1. Molde og Rauma.....	20
6.1.2. Budsjett revidert for implementering av Nesset.....	21
6.2. Regnskap.....	21
6.2.1. Molde og Rauma.....	21
6.2.2. Nesset.....	22
6.3. Finansiering.....	23
6.3.1. Molde og Rauma.....	23
6.3.2. Nesset.....	24
7. <i>Resultat og resultatvurderinger</i>	25
7.1. Tilslutning.....	25
7.2. Deltakerundersøkelsen – i forkant.....	26
7.3. Evaluering – i etterkant.....	32

7.3.1.	Deltakerevaluering.....	32
7.3.2.	Rådgiverevaluering	33
7.3.3.	Deltakelse/aktiviteter	33
7.3.4.	Målsetninger og planer	35
7.3.5.	Tilfredshet	37
7.3.6.	Videre framover	40
7.3.7.	Nytteverdi av prosjektet	43
7.4.	Totalresultater og ringvirkninger	45
7.4.1.	Ringvirkninger	46

2. Sammendrag – oppsummering

(FORSIDEBILDET ER FRA EIDSBYGDA I RAUMA, FOTOGRAF JANNE MØRK)

Prosjektet «Styrket mjølkeproduksjon i Molde og Rauma» har foregått i kommunene Molde og Rauma i perioden 2015-2018. I Molde har aktiviteten i prosjektet foregått høsten 2015- 2016. Rauma-delen av prosjektet startet opp vinteren 2016, og var i stor grad fullført før sommeren 2017, men for å komme litt lenger i prosess hos flere av deltakere som trengte mer tid, valgte vi å utvide prosjektperioden til og med april 2018. Fra desember 2017 ble også prosjektet utvidet til å omfatte Nesset kommune. Arbeidet i Nesset har pågått helt frem til sommeren 2019.

Målet med prosjektet har først og fremst vært at brukerfamiliene i de utvalgte kommunene gjennom strategiarbeid og påfølgende tiltak skulle få en mer offensiv holdning til egen framtid. Alle mjølkeprodusenter og kvoteeiere i de tre kommunene har fått prosjektfinansiert tilbud om to rådgivingsbesøk; ett veivalgsbesøk og ett strategibesøk. Det er i tillegg gjort forsøk på å nå interessenter utafor næringa som kunne tenke seg å starte opp med mjølkeproduksjon. I Molde har 86% av målgruppen tatt imot tilbud om det første veivalgsbesøket, og 68 % av disse ønsket å gå videre med et strategibesøk. I Rauma deltok 69% av kvoteeiere og interessenter i første prosjektbesøk, og 59% av disse ønsket å gå videre med et besøk til. Når det gjelder Nesset, er det tydelig at smitteeffekten og erfaringen fra nabokommunene har hatt en viss effekt. Bare 3% takka nei til prosjektbesøk. 15% av de som takket ja nøyde seg med ett besøk, mens hele 82% ønsket å gå videre med et besøk til.

Det er på sin plass å påpeke noen forskjeller i bruksstrukturen i deltakerkommunene, da dette trolig har hatt innvirkning på oppslutning om prosjektet. I Rauma er en del av kvoteeierne ikke produsenter selv, men er passive deltakere i samdrift eller leier ut kvoten, og vi ser at et flertall av dem ikke har ønsket å delta i prosjektet. I Molde forekommer det kun noen få tilfeller der kvoteeier ikke er produsent selv, og tilslutningen til prosjektet har vært bedre. Nesset har før prosjektstart vært gjennom en strukturendring med færre og større enheter. Resterende produsenter har derfor sett utviklingen som har vært og dermed i større grad sett behovet for å ta aktive valg for egen framtid.

De som ble med i prosjektet hadde ulike utgangspunkt og forventninger da arbeidet startet. Deltakerne har jobbet systematisk med å utrede mulighetene på sitt bruk, og med å komme fram til langsiktige målsetninger for gardsdrifta og familien. Utredningene er arbeid som ofte går over flere år, og dette arbeidet fortsetter videre hos hver enkelt etter at prosjektet avsluttes.

Flere har gjennom prosjektperioden kommet fram til konkrete investeringsplaner i ulikt omfang for sitt bruk, en del har jobbet med å få utredet bygningsmessige muligheter for å tilpasse sine driftsbygninger til framtidens løsdriftskrav og er nå i tenkeboksen i forhold til de mulighetene de er forespeilet. Flere bruk har vært gjennom generasjonsskifte, og noen få har fått rådgiving fram mot salg eller avvikling. Kun et fåtall står igjen i kategorien «stabil drift». Vi har etter prosjektperioden fått kun ett nystarta melkebruk, men vi har forhåpentligvis hjulpet flere som sto utenfor melkeproduksjonen et lite steg videre på veien gjennom vår rådgiving. Vi har også sett tilfeller av generasjonsskifte og gjenopptaking av melkeproduksjon på bruk som har vært passive og leid ut kvoten.

Konklusjonene etter prosjektet kan en videre oppsummere som følger:

- Prosjektorganiseringen gjør at vi kommer i inngrep hos flere bruk enn normalt.
- Mer offensive holdninger, større trygghet og aktive valg hos mjølkeprodusentene.
- Tilbudet har vært godt benyttet – god tilslutning både om prosjektfinansiert og videre rådgiving.
- Prosjektet stopper ikke avviklingsbrukene, men det ser ut til å være en økende vilje til å selge gårder.
- I et lite produsentmiljø som Molde etter hvert har fått ser vi viktigheten av felles aktiviteter.
- I Rauma skjer det en del generasjonsskifter for tida, og de nye produsentene er svært positive og engasjerte.
- I Nesset har strukturendringen vært i gang før prosjektstart, men fortsatt ser en samme trend til færre og større enheter.
- Mange i Nesset har tenkt generasjonsskifte og pensjon, snittalderen er høyere enn i de to andre kommunene.

De mest målbare resultatene etter prosjektarbeidet kan vi lese av i form av oppslutning, tilbakemelding på evalueringer og hvilke konkrete planer som er utarbeidet ute på brukene. Det skjer positive ting i produsentmiljøet, og med styrket grunnlag for å ta beslutninger for egen framtid vil vi forhåpentligvis få se flere ringvirkninger på sikt.

Molde, 19.10.2019

Janne Marlene Mork og Lisbeth Valle

Prosjektledere

3. Om prosjektet

Prosjektet «Styrket mjølkeproduksjon i Molde, Rauma og Nesset» har som navnet tilsier, omfattet kommunene Molde, Rauma og Nesset. Planleggingen av prosjektet startet tidlig i 2015. Hovedvekten av aktiviteter i Molde foregikk høsten 2015 og våren 2016. Rauma-delen av prosjektet startet opp først på 2016, og ble i all hovedsak gjennomført fram til sommeren 2017, men i sammenheng med utvidelse av prosjektet til også å omfatte Nesset, ble det gjort vedtak om å forskyve avslutningen av Rauma-delen til 30. april 2018. Dette for å kunne komme lenger i prosess med produsenter der som hadde behov for mer tid. Molde og Rauma-delen av prosjektet avsluttes og rapporteres innen 1. august 2018. Nesset-delen pågikk i perioden 2018 til sommeren 2019 og slutføres parallelt med sluttrapporteringen for alle tre.

3.1. Bakgrunn

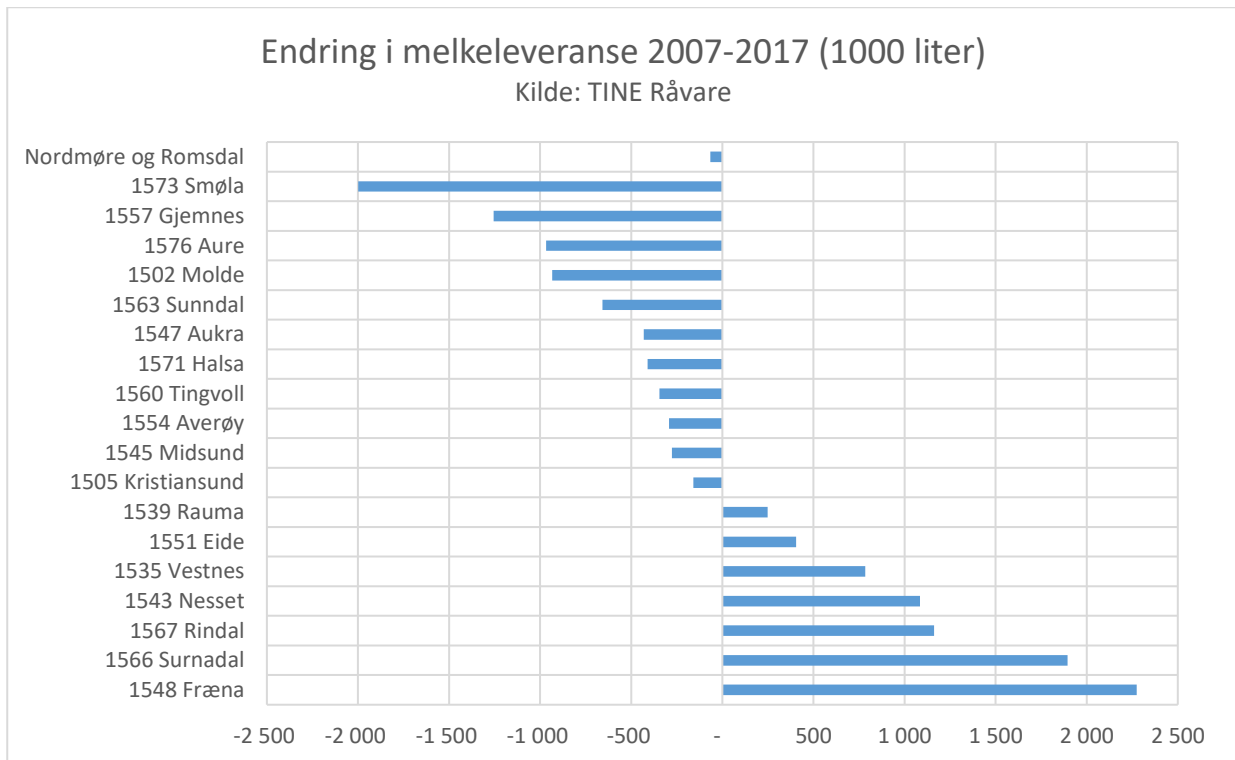
Etter initiativ fra Fylkesmannens landbruksavdeling i M&R fylke, har TINE Rådgiving tidligere gjennomført to 3-årige prosjekt (2008-2014) for å videreutvikle mjølkeproduksjonsbruka i definerte kommuner i Møre og Romsdal. I 2018 ble «Vegval med mjølk- og kjøttproduksjon i Ørsta og Volda» sluttført og en er i gang med «Sunnmørsprosjektet». Fylkesmennene i Sør- og Nord-Trøndelag har også bedt TINE om tilsvarende utviklingsprosjekt, og i Sør-Trøndelag har man valgt å gjennomføre prosjektet i alle kommuner. Prosjektene har blitt finansiert i hovedsak av det offentlige (fylke/kommuner), men med en betydelig egenfinansiering fra TINE.

Noe av bakgrunnen for disse prosjektene er de mange utfordringene mjølkeprodusentene i Møre og Romsdal står overfor, med omfattende strukturendringer i næringen. Driftsapparatet på mange mjølkebruk må fornyes, og byggekostnadene har hatt større økning enn inntektssida i produksjonen. Samtidig har teknologisk utvikling sørget for at arbeidsinnsats pr. liter mjølk synker. Som et resultat av dette har en sett at produksjonsmiljøet i enkelte områder har styrket seg, mens andre områder har opplevd stort frafall av mjølkeproduksjonsforetak uten at andre satset. En situasjon der den enkelte gardbruker samtidig har fått mange flere valgmuligheter framover, bl.a. gjennom mulighet for kvotekjøp, har gitt et betydelig behov for veiledning i slike prosesser, og med behov for god tilgang på kompetent rådgivning.

Molde produsentlag tok kontakt med TINE med ønske om gjennomføring av et slikt «mjølkeprosjekt» i Molde, med bakgrunn i utfordringer i å opprettholde mjølkeleveransen i kommunen, gode erfaringer med mjølkeprosjekt i en del andre kommuner, og fordi det fantes ressursgrunnlag for flere mjølkeprodusenter i Molde framover. Rauma har tidligere ønsket å delta i de mjølkeprosjektene som har gått, men har ikke blitt prioritert. Både landbrukskontoret, bondelaget og produsentlaget i Rauma har vært positive pådrivere for at Rauma skulle prioriteres inn i dette prosjektet. Rauma kommune er ikke av de kommunene med størst negativ utvikling i melkeproduksjon, men der er bygdevis store forskjeller, og i enkelte områder foregår lite eller ingen produksjon. Nesset produsentlag ønsket opprinnelig å være med i prosjektet under planleggingen, men ble på grunn av kapasitetsmessige årsaker ikke prioritert inn før etter en utvidelse av prosjektet i desember 2017.

Hensikten med prosjektet har vært å bidra til å ta ut potensialet for mjølkeproduksjon i kommunene, ut fra den enkelte produsents ønsker og forutsetninger. Mange produsenter «tror» mye om egne muligheter, basert på media og andres utredninger, uten å utrede mulighetene på sitt eget bruk. Et slikt prosjekt skal være en katalysator for å få i gang en prosess hos hver enkelt landbruksbedrift. Gjennom erfaringer fra tidligere prosjekter laget vi en plan vi mente skulle gi mest mulig nytte for deltakerkommunene og de enkelte deltakerne. I korte trekk har vi økt oppfølgingen av deltakerne i tidlig fase, og de beste rådgiverne har vært prioritert inn i prosjektet. I tillegg til de som allerede hadde mjølkeproduksjon, har vi også hatt fokus på å fange opp nye interesserte med tanke på å utrede evt. mjølkeproduksjon på bruk som ikke har dette i dag. Prosjektet var ment som, og har vært, et rådgivningsprosjekt rettet direkte mot produsentene. Metodikken er nærmere beskrevet senere i rapporten.

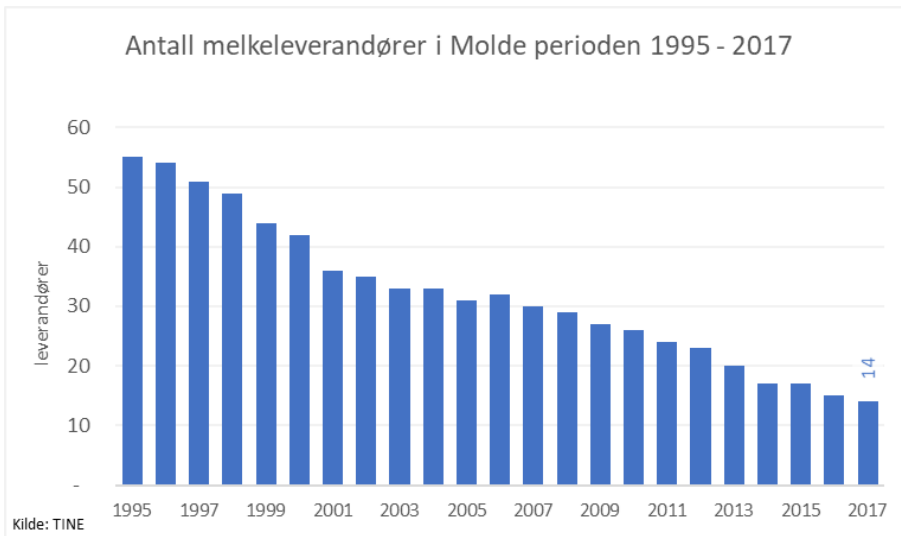
3.2. Situasjonsbeskrivelse ut ifra melkeleveranser 1995 - 2017

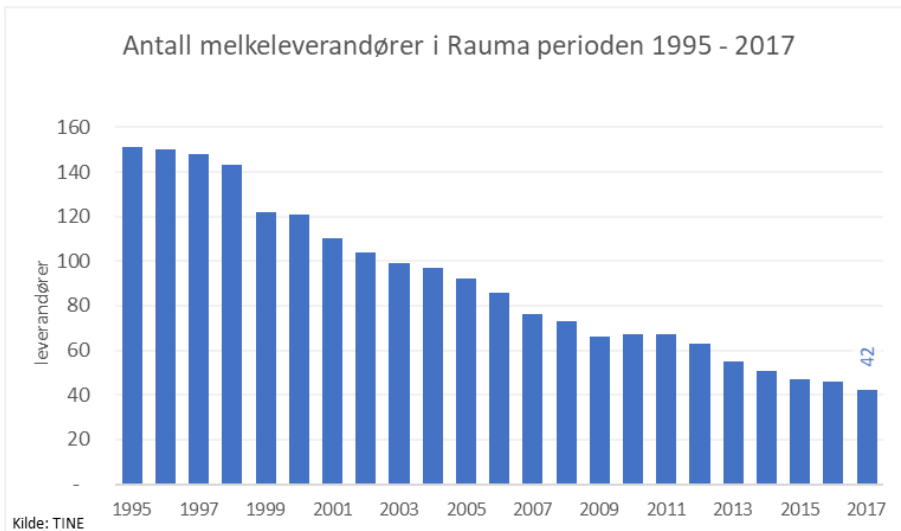
FIGUR 1. KOMMUNEVIS ENDRING MJØLKELEVERANSE 2007-17 (NORDMØRE OG ROMSDAL).

Med bakgrunn i leveransestatistikken fra TINE Råvare ser vi i figur 1 at Nordmøre og Romsdal samla sett har hatt en tilnærmet uendra melkeleveranse i løpet av de 10 siste åra, kun 66.000 liter reduksjon. Men mellom de ulike kommunene er det store forskjeller i utviklinga. Noen har styrket sin posisjon som landbrukskommuner og andre har tapt opptil 2 mill. liter i melkeproduksjon ut av kommunen. Molde er på fjerdeplass blant de kommunene som har opplevd størst reduksjon i melkeleveranse (-935 000 liter). Rauma har klart å holde produksjonen oppe, og har til og med en liten økning gjennom de siste 10 årene (+ 249 000 liter). Det er tydelig at Nesset er en av de Romsdalskommunene som har lyktes med en sterk økning i melkeproduksjonen og har etablert seg som en av de største leverandørene i perioden (+1 085 000 liter). Det kan se ut til at reduksjonen har vært størst i de kommunene der melkeproduksjonsmiljøet begynner å bli marginalt, mens de store robuste landbrukskommunene styrker seg ytterligere. Dette gjenspeiler også utbyggingsaktiviteten i den enkelte kommune i perioden.

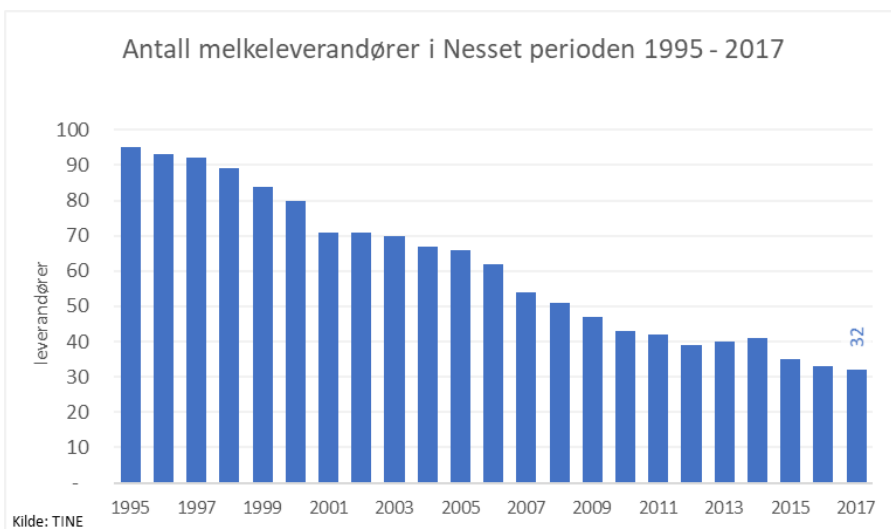
Hvis vi ser nærmere på utvikling i antall hentesteder, totalleveranse, gjennomsnittsleveranse pr produsent og prosentvis utvikling fra 1995-nivå i de to kommunene gjennom *hele perioden 1995-2017*, ser vi denne utviklingen i en større sammenheng.

FIGUR 2. ÅRLIG ENDRING I ANTALL LEVERANDØRER AV KUMELK I MOLDE 1995-2017

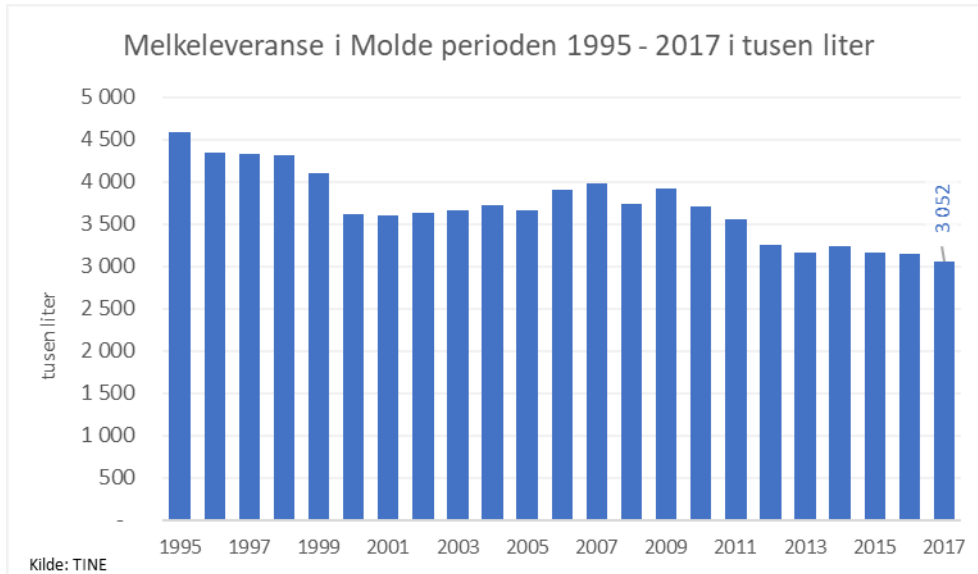

FIGUR 3. ÅRLIG ENDRING I ANTALL LEVERANDØRER AV KUMELK I RAUMA 1995-2017

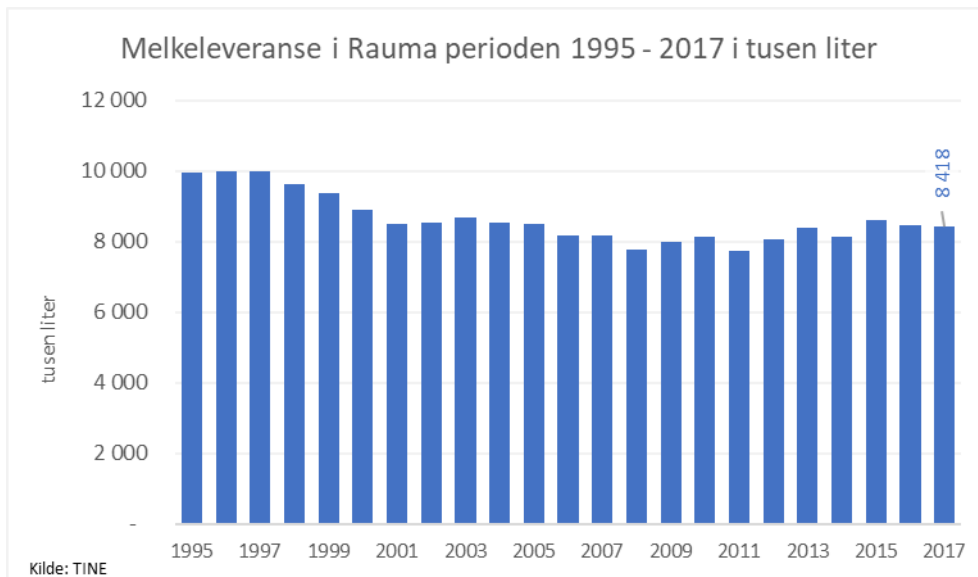

FIGUR 4. ÅRLIG ENDRING I ANTALL LEVERANDØRER AV KUMELK I NESSET 1995-2017

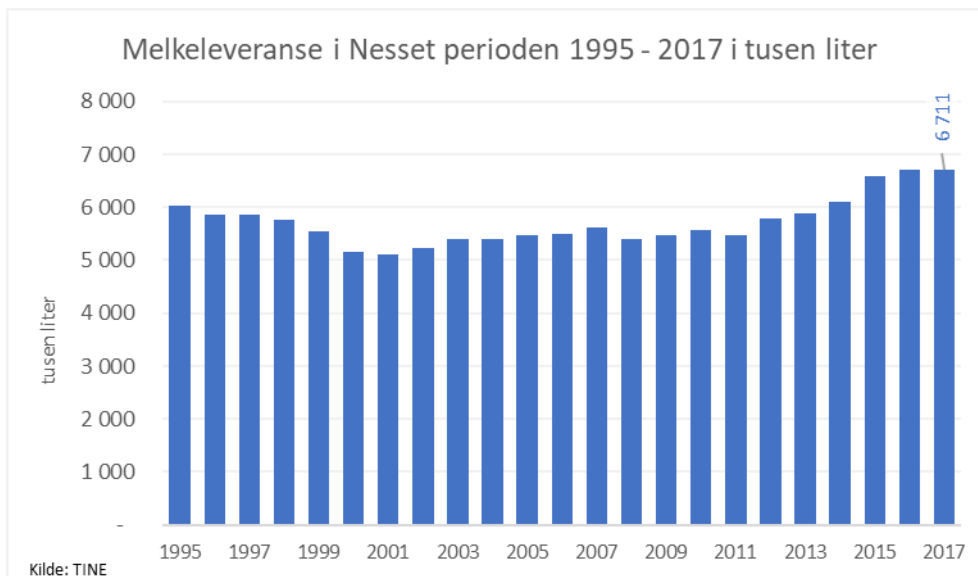
Som vi ser av figur 2, 3 og 4 har alle tre kommunene har hatt en jevn og entydig reduksjon i antall leverandører gjennom hele perioden.

FIGUR 5. ÅRLIG ENDRING I TOTAL MELKELEVERANSE I MOLDE KOMMUNE I PERIODEN 1995-2017

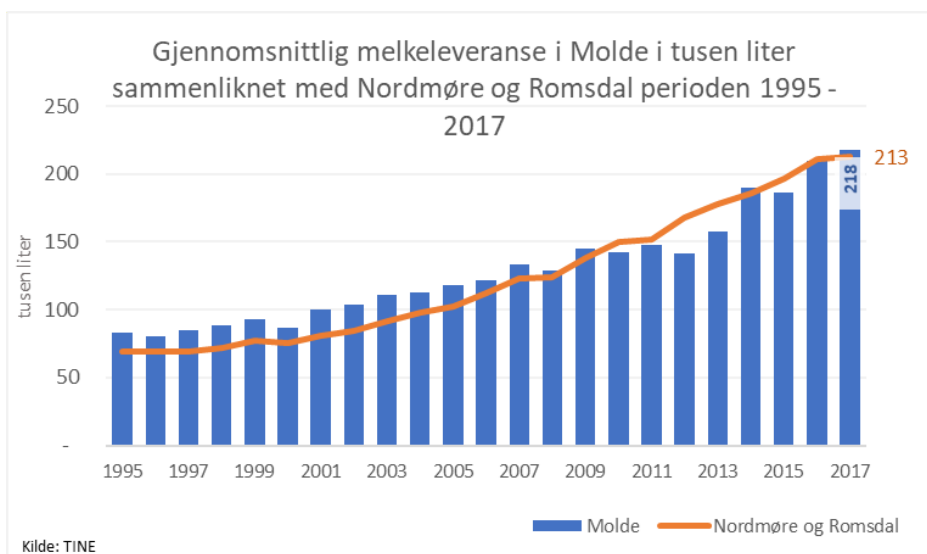
FIGUR 6. ÅRLIG ENDRING I TOTAL MELKELEVERANSE I RAUMA KOMMUNE I PERIODEN 1995-2017

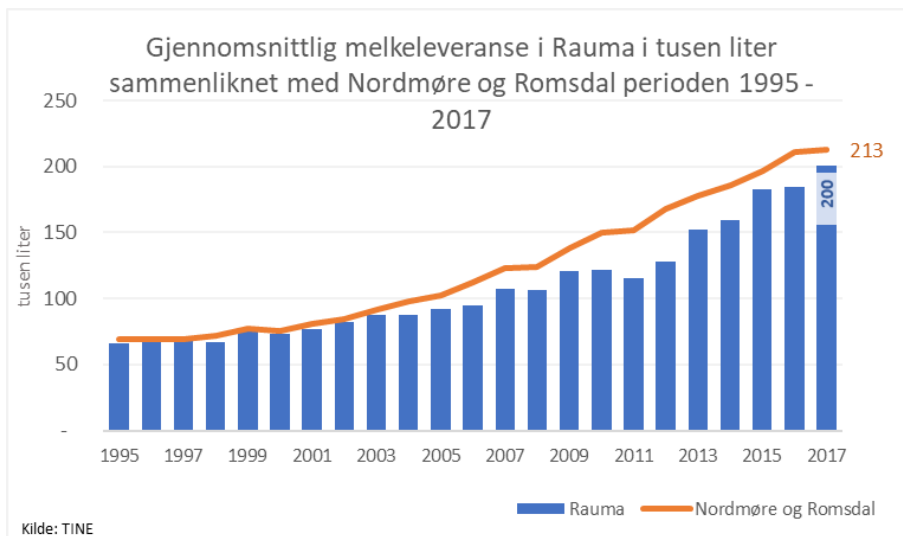
FIGUR 7. ÅRLIG ENDRING I TOTAL MELKELEVERANSE I NESSET KOMMUNE I PERIODEN 2006-2017

Hvis vi ser på totalleveranse, ser vi derimot en ulik utvikling. For mens Molde i årene fra 2010 og utover har hatt en ytterligere reduksjon (figur 5), har man i Rauma (figur 6) greid å stabilisere, og få en svak økning igjen i levert volum disse årene. I Nesset (figur 7) ser man den klareste tendensen av de tre kommunene, der det er en reell økning i melkeleveransen i perioden. Laveste leveranse for Nesset var i 2001 med 5132 tusen liter. Etter dette har de lyktes med å øke hvert år og med den sterke økningen de siste årene, har Nesset etablert seg som en av de sterke leveransekommunene i fylket.

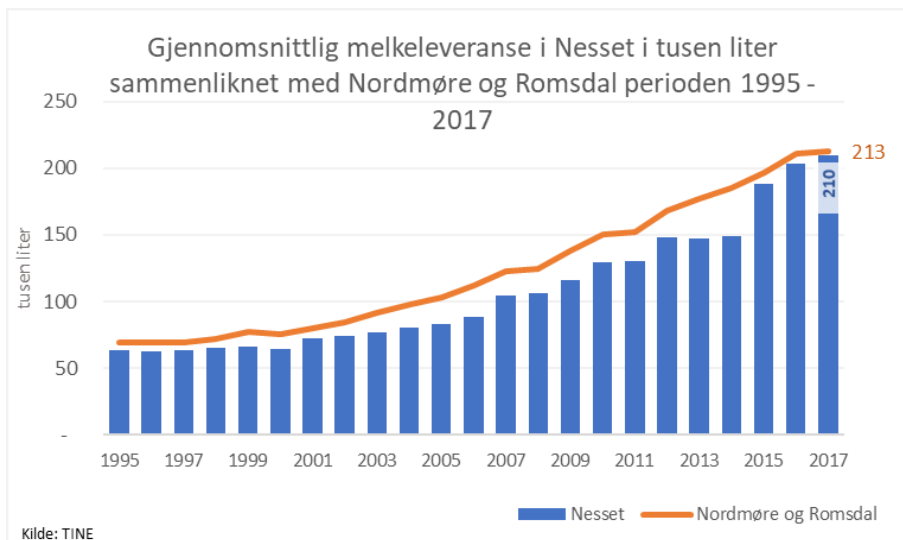
I Rauma har mange kvoteeiere leid ut kvoten sin eller deltar som passive deltakere i samdrift. På denne måten er nok mer av produksjonsvolumet ivaretatt innen kommunen, mens produsenter som har avviklet sin melkeproduksjon i Molde i større grad har solgt kvotene (og da i enkelte tilfeller også ut av kommunen). Nesset har klart å skaffe kvote fra andre områder i fylket og økt totalleveransen i perioden selv om antallet produsenter har gått ned i perioden med 2/3 i perioden.

FIGUR 8. ÅRLIG ENDRING I GJENNOMSNTTLIG LEVERANSE PER PRODUSENT 1995-2017, MOLDE

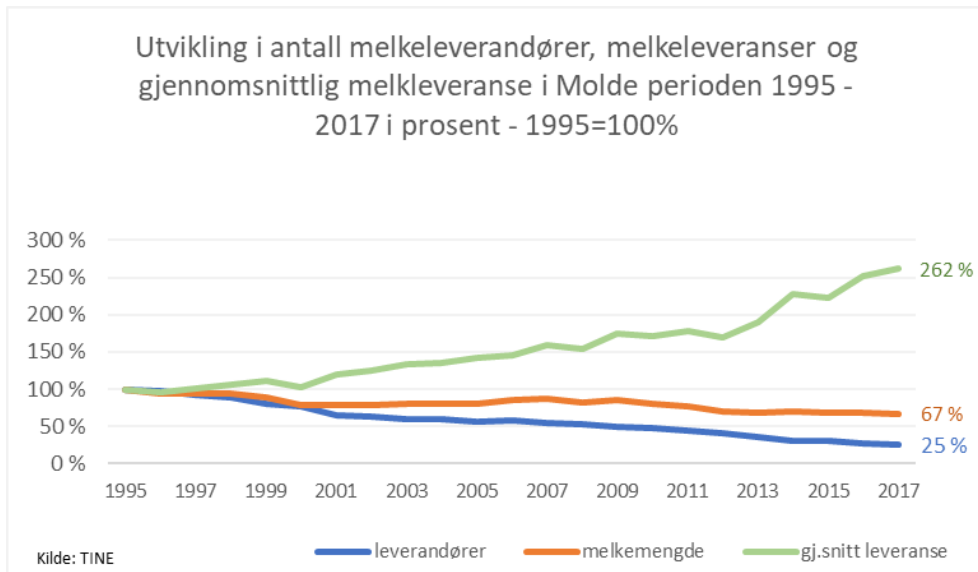

FIGUR 9. ÅRLIG ENDRING I GJENNOMSNIITTLIG LEVERANSE PER PRODUSENT 1995-2017, RAUMA

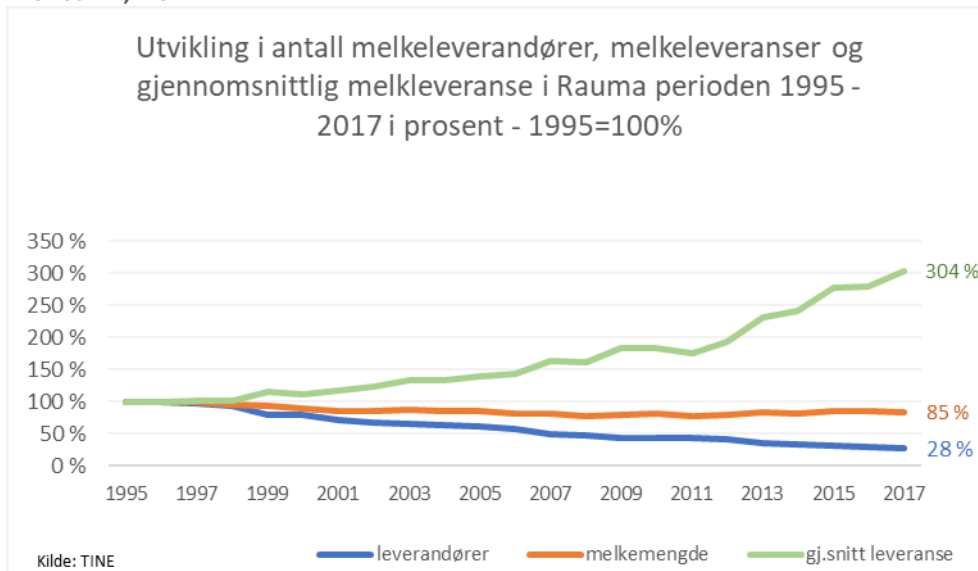

FIGUR 10. ÅRLIG ENDRING I GJENNOMSNIITTLIG LEVERANSE PER PRODUSENT 1995-2017, NESSET

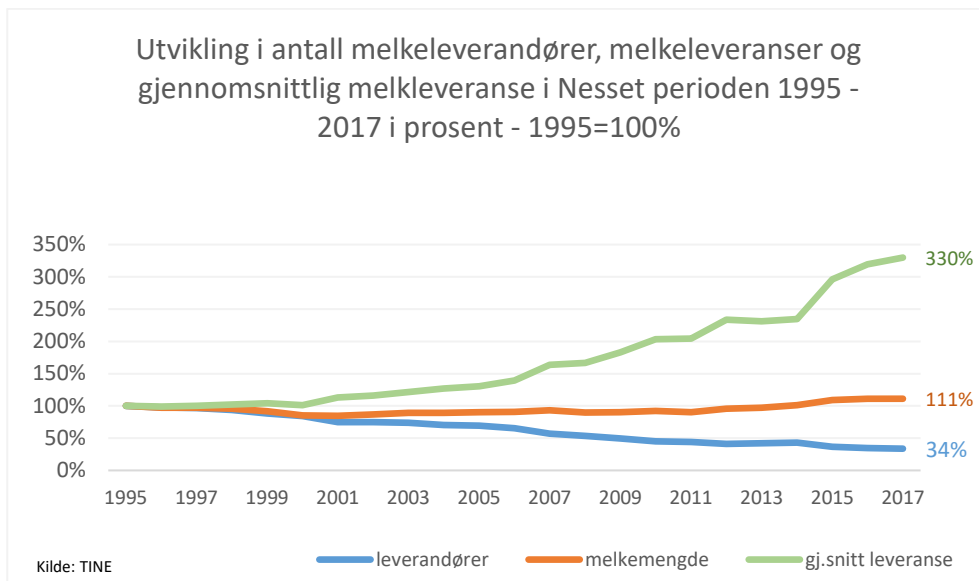
Når vi ser på konsekvensen av færre produsenter, ser det ut som at de gjenværende produsentene i Molde og i Nesset (figur 8 og 10) i større grad har greid å øke sin leveranse enn det produsentene i Rauma har gjort (figur 9). Det er samtidig på sin plass å presisere at utgangspunktet også var ulikt, der spesielt Molde-produsentene i 1995 hadde større leveranse pr bruk enn gjennomsnitt for Nordmøre og Romsdal, mens Rauma og Nesset hadde en leveranse på nivå med gjennomsnittet. Rauma-brukene har gjennom årene sakkert akterut og ikke fulgt samme utvikling i gjennomsnittsleveranse som resten av produsentene i området, mens Molde har ligget i overkant i trenden for Nordmøre og Romsdal i nesten hele perioden. Nesset har i perioden hatt utfordringer med å holde tritt med utviklingen i området ellers, før det de siste årene ser ut til å ha løsnet og de har vokst mer enn de andre kommunene i Nordmøre og Romsdal.

FIGUR 11 RELATIV UTVIKLING 1995-2017, ANTALL LEVERANDØRER, TOTALLEVERANSE OG GJENNOMSNIITTLIG LEVERANSE PR PRODUSENT, MOLDE

FIGUR 12 RELATIV UTVIKLING 1995-2017, ANTALL LEVERANDØRER, TOTALLEVERANSE OG GJENNOMSNIITTLIG LEVERANSE PR PRODUSENT, RAUMA

FIGUR 13. RELATIV UTVIKLING 1995-2017, ANTALL LEVERANDØRER, TOTALLEVERANSE OG GJENNOMSNITTLIG LEVERANSE PR PRODUSENT, NESSET.

Figur 11 forteller oss at i Molde er det i 2017 kun igjen 25% av de brukene som produserte melk i 1995. Disse har greid å ivareta 67% av totalt leveransenivå i 1995 ved å øke sin gjennomsnittsleveranse per produsent til 262% av 1995-nivå. I figur 12 kan vi se at i Rauma har 28% av produsentene «overlevd» fra 1995-2017, og disse har greid å opprettholde hele 85% av produksjonsvolumet ved å øke sin gjennomsnittsleveranse til hele 304% av 1995-nivå. Nesset har likevel bedre resultater. De har klart å holde på 34% av leverandørene, levert stadig større andel melkemengde og økt snittleveransen med 330% i perioden fra 1995 nivå. Trendutviklingen er også her synlig i størst grad de siste årene.

Hvis man regner med %, kan det se ut som situasjonen er nokså lik i utvikling av antall leverandører for kommunene. Men for Molde – med færre hentesteder i utgangspunktet – ser vi at utviklingen har vært dramatisk og at en nå er nede på kritisk lavt antall hentesteder. Det er en forskjell på 14 og 42 aktive produsenter, og det er ikke tvil om at dette har en innvirkning på produsentmiljøet. Sett i lys av dette forstår vi godt produsentlagets ønske om å få delta i et slikt prosjekt, hvis det kan bidra til å stoppe eller snu den negative trenden.

3.3. Mål

Målet gjennom prosjektarbeidet har vært at mjølkeprodusentene skal få en offensiv holdning til egen framtid ved strategiarbeid og påfølgende tiltak som styrker deres framtid som mjølkeprodusenter, evt. i kombinasjon med annen virksomhet knyttet til garden og personenes ressurser. Gjennom dette har det vært ønskelig at det videre skal utvikles et optimistisk produsentmiljø i den enkelte deltakerkommune.

For produsentene:

- Alle mjølkeprodusentene blir utfordret til å innta en offensiv holdning til egen framtid
- 50 % av deltagende produsenter setter inn tiltak for å styrke sin framtid, evt. i kombinasjon med annen virksomhet
- Utredning av de faktiske mulighetene til den enkelte gard sikres
- Nye mjølkeprodusenter starter i kommunene
- Tiltak etableres mellom produsenter for felles effektivisering/utvikling
- Produsentmiljøet får en økt optimisme

- Mjølkeprodusenter, som ønsker å avvikle sin mjølkeproduksjon, finner en annen lønnsom virksomhet ut fra gardens ressurser

For deltakende kommuner:

- Få en bedre utnyttelse av gardenes ressurser, og med det sikre økt matproduksjon, bosetning og lokalt næringsliv i kommunen
- Opprettholde eller øke mjølkeproduksjonen i kommunene
- Nyrekruttering til næringa

For TINE:

- Komme i inngrep på bruk som ellers ikke ville bestilt utredninger og gjort aktive valg framover
- Øke samarbeidet mellom mjølkeprodusentenes rådgivere og den offentlige veiledning, både kommunalt og regionalt

4. Organisering og framdrift

4.1. Organisering

Prosjekteier:	TINE SA (TINE Rådgiving Møre og Romsdal)
Prosjektleder:	Janne Marlene Mork for Molde og Rauma, Lisbeth Valle for Nesset kommune
Samarbeidspartnere:	Fylkesmannen i Møre og Romsdal v/Landbruksavdelinga Møre og Romsdal fylkeskommune Molde kommune Rauma kommune Nesset kommune Melkeprodusentlagene i de tre deltakerkommunene Bondelagene i de tre deltakerkommunene Nortura SA

4.2. Styringsgruppa

Styringsgruppa i del 1 og 2 av prosjektet har bestått av 7 personer, inkludert prosjektleder som har hatt oppgaven som sekretær. I del 3 har gruppa bestått av 7 personer. Det er Molde og Nesset sine representanter som har byttet plass i gruppa.

Styringsgruppa har hatt følgende sammensetning:

leder	Bjørn Tore Reistad	TINE Rådgiving
medlem	Synnøve Valle (Ottar Longva fra 2018)	Fylkesmannens Landbruksavdeling
medlem	Jorunn Gunnerød	Molde produsentlag
medlem	Svein Magne Dahle	Rauma produsentlag
medlem	Nils Bjørn Venås	Molde kommune
medlem	Gerd Dale	Rauma kommune
medlem	Ole Henrik Rindli	Nesset Kommune
medlem	landbruksansvarlig	Nesset Kommune
sekretær	Janne Marlene Mork/ Lisbeth Valle	TINE Rådgiving, prosjektleder Molde og Rauma TINE Rådgiving, prosjektleder Nesset

Molde kommune har etter eget ønske stilt med to personer i alle møter og prosjektaktiviteter. Elin Nesje Sætre har stilt i tillegg til Nils Bjørn Venås, uten at dette har forskjøvet tyngdepunktet i prosjektarbeidet på noen måte.

Styringsgruppa startet sitt arbeid med første møte 15. september 2015. Styringsgruppa har hatt 6 møter gjennom prosjektperioden. Fem av disse har funnet sted hos TINE Rådgiving i Molde, mens ett har vært avviklet som telefon-/nettmøte. Faste temaer har vært status og framdrift. Styringsgruppas medlemmer har i tillegg fått statusrapport tilsendt når det har vært langt mellom møtene, og en foreløpig sluttrapport etter at Molde-delen av prosjektet var gjennomført. Når Nesset-delen startet opp, ble dermed deltakerne fra Molde erstattet av de som representerte Nesset, for å unngå å få en for stor styringsgruppe underveis.

Det har under planleggingen av prosjektet vært fokus på å etablere en styringsgruppe med «kort vei» til problemstillingene. Dette mener vi at vi har lyktes med. Styringsgruppa har vært engasjert, og bidratt med innspill til praktisk gjennomføring underveis i prosjektet.

Vedtaket om utvidelse av prosjektet til også å omfatte Nesset kommune ble gjort i styringsgruppemøte 08.12.2017. Etter dette ble altså produsentlagsleder i Nesset, Ole Henrik Rindli tatt inn i styringsgruppa. Lisbeth Valle fra TINE Rådgiving tok fra dette møtet over rollen som prosjektleder. Janne Mork vil fullføre prosjektarbeidet i sine to kommuner og endelig sluttrapport presenteres i fellesskap.

4.3. Rådgivere

Flere rådgivere har vært involvert gjennom prosjektperioden, både i avklaringsrunden og i rådgivingen ute hos deltakerne. I den første besøksrunden ute hos deltakerne har vi hatt til sammen 6 rådgivere med kompetanse innen bedriftsutvikling og strategi/økonomi. I det andre besøket har vi gitt deltakerne noe større valgfrihet, så i tillegg til disse 6 rådgiverne, har det også vært bygningsrådgiver, helserådgiver, LEAN-rådgiver og fôringsrådgiver inne på noen av brukene.

De ulike rådgiverne har vært involvert i prosjektet i ulikt omfang. Enkelte av rådgiverne har hatt både behovsavklaringsbesøk, og i tillegg blitt vekslet inn på videre oppfølging strategi/veivalg/økonomi/livslinje hos flere av de andre produsentene, og slik endt opp med en større andel av totaltimene i prosjektet enn det som var planlagt i utgangspunktet. Dette har i perioder gitt noe kapasitetsmessige utfordringer.

På den andre siden har det også vært tilfeller der produsentene har trengt lenger tid enn forutsatt, og dette var medvirkende årsak til at avslutning av prosjektet ble utsatt. Noen ganger er det slik at avtaler tar tid å dra i land, juridiske spørsmål tar sin tid å få avklart, generasjonsskifter tar tid å avklare, muligheter for kjøp eller leie av kvoter, fjøs eller jord ikke er på plass så fort som man skulle ønske seg.

4.4. Milepæler – framdrift i prosjektet

Gangen i prosjektet har grovt sett vært som følger:

jun. 2015	Søknad om BU-midler på prosjektet sendt og i hovedsak innvilget.
mai 2015 - sep. 2015	Planleggingsfase.
sep. 2015	Styringsgruppa etablert, første møte avholdt
sep 2015	Informasjonsmøte for produsenter og andre interesserte i Molde
okt 2015-jan 2016	Deltakere kontaktet og spørreskjema utsendt
okt 2015-apr 2016	Veivalgsbesøk Molde gjennomført inkl. innsamling av svar fra spørreundersøkelsen.
Jan 2016-jun 2016	Oppfølgings-/Strategibesøkene gjennomført i Molde
Feb 2016	Informasjonsmøte for produsenter og andre interesserte i Rauma
Mar-okt 2016	Veivalgsbesøk Rauma gjennomført inkl. innsamling av svar fra spørreundersøkelsen.
apr 2016	Grendemøter i Molde, 2 stk
Jun 2016-apr 2018	Oppfølgings-/Strategibesøkene gjennomført i Rauma
Jan 2017-feb 2017	Evalueringsutført både av deltakere og rådgivere i Molde
Feb 2017	Avslutningsfase og foreløpig rapport for Molde-delen.
Mar 2017	Telefon/nettmøte, styringsgruppa behandler foreløpig rapport Molde

Mar 2017	Planlegging og utsending av invitasjoner til temamøte «Bonden som bedriftsleiar» som skulle vært holdt 6.april på Gjermundnes vgs. (ble avlyst).
Apr 2017	Oppfølgingsmøte med Molde kommune
Des 2017	Møte, styringsgruppa vedtar utvidelse av prosjektet til Nasset, Lisbeth Valle prosjektleder i Nasset
Jan 2018	Oppstartsmøte Nasset kommune
Feb 2018-mai 2019	Brev til produsenter og besøk runde 1 oppstart Nasset
Mai-jun 2018	Evaluering utført av både deltakere og rådgivere i Rauma
Jul 2018	Avslutningsfase/sluttrapportering av prosjekt i Molde og Rauma
Sep 2018-jun 2019	Besøk produsenter runde 2 Nasset
Jun 2019	Evaluering utført både rådgivere og deltakere for Nasset-delen.
Okt 2019	Arbeid med endelig sluttrapport for hele prosjektet parallelt med Nasset-rapportering.
Nov 2019	Utsending av sluttrapport og regnskap til samarbeidsaktørene. Fremleggelse av sluttrapport i styringsgruppemøte.

5. Metode og gjennomføring

I deltakerkommunene innledet vi arbeidet ute hos produsentene med et informasjonsmøte i den respektive kommunen. Tema var utvikling i landbruket/melkeproduksjonen i Møre og Romsdal generelt og kommunen spesielt, informasjon om prosjektets innhold/muligheter, samt erfaringer fra lignende prosjekter. Innledere fra kommunene, Fylkesmannens landbruksavdeling og TINE Rådgiving deltok i alle kommunene. Det var godt oppmøte og engasjerte deltakere på møtene. En ser at det er inspirerende for produsenter å få innleder som er melkeprodusent selv og som har erfaring med både prosjektet og rådgiving generelt.

Etter informasjonsmøtene ble alle produsenter/kvotteeiere/andre interessenter kontaktet via telefon for å gjøre en avtale om besøk (evt. informere de som ikke hadde deltatt på informasjonsmøte). Deretter ble det sendt ut et spørreskjema som de ble bedt om å forberede til besøket.

5.1. Veivalgsbesøkene

Veivalgsbesøkene innebar en behovsavklaring med hver enkelt prosjektdeltaker/-familie for å legge til rette for veivalg, og en «markedsføring» av videre oppfølging i prosjektet. Hensikten var å få med flest mulig av de som kunne ha nytte av et strategiarbeid på bruket sitt med videre i et strategi-/oppfølgingsbesøk. Intensjonen var å få komme ut til i alle fall alle aktive produsenter, samt gjerne de kvotteeierne som leier ut sin kvote eller er deltaker i ei samdrift. I Molde fikk vi komme ut til de aller fleste, mens i Rauma var det noen flere som ikke ønsket å delta i prosjektet. For Nesset ble det svært god oppslutning. Kun en produsent takket nei, i tillegg ble tre kvotteeiere som ikke hadde produksjon hjemme også besøk etter egne ønsker. På ett av disse brukene ble det etablert melkeproduksjon.

Veivalgsbesøkene ble avholdt i perioden oktober 2015 – mai 2016 i Molde og mars – oktober 2016 i Rauma. 2 av rådgiverne (bedriftsrådgivere/økonomirådgivere) fordelte brukene i Molde mellom seg, mens 4 rådgivere var ute på besøkene i Rauma, til sammen var 5 ulike rådgivere involvert i denne delen av prosjektet. I Nesset benyttet en hovedsakelig 1 økonomirådgiver, med noe støtte fra 2 andre. Under besøkene ble deltakerundersøkelsen gjennomgått/svarene samlet inn.

Under veivalgsbesøkene ble også mulig interesse for felles møte for en gruppe av deltakere med felles problemstillinger/utfordringer luftet. I Molde ble det i etterkant av veivalgsbesøkene avholdt to slike møter. I Rauma var det så få som meldte sin interesse for dette, at det ikke hadde noen hensikt å arrangere felles møte. I stedet ble det besluttet å tilby produsentene i Rauma et fagmøte etter ønske fra produsentlaget. Tema for møtet (som i ettertid ble avlyst) var relevante tema innen bedriftsledelse, god kontroll og effektivt arbeid, strategiske valg og utfordringer med samarbeid i landbruket. I Nesset kom det frem at det var ønskelig med grendemøter med fokus på framtida for bygda sin melkeproduksjon. Imidlertid endte dette med at så få ønsket å delta, at en ikke lyktes å få arrangert slike fellesmøter. Det kom også frem at en kunne tenke seg et bedre samarbeid om grovfôrressursene, men det var vanskelig å få nok interesse til å få på plass slike lokale møter. Fra prosjektleders ståsted ser en det som en svakhet at en ikke lyktes å få på plass disse grendemøtene, men der er utfordrende å lykkes med slike møter dersom veldig få ønsker å stille. På oppfordring underveis, kom det heller ikke sterke og entydige signaler fra produsentene på tema som kunne egnet seg for felles samling og diskusjon.

5.2. Arbeidsmetodikk og type oppgaver hos deltakerne

Etter at rådgiverne i veivalgsbesøkene hadde foretatt behovsavklaring og klarlagt hvem som ønsket videre oppfølging i prosjektet, ble ansvaret for videre oppfølging av disse fordelt mellom tre strategirådgivere i Molde og Rauma, mens det var de samme rådgiverne som fulgte opp runde to i Nesset. I Molde og Rauma ble det tydeliggjort et behov for

annen type oppfølging/utredning av bygningsrådgiver, LEAN-rådgiver, helserådgiver og føringsrådgiver hos enkelte av deltakerne. Den strategiske rådgivingen startet opp i januar 2016 i Molde, og har holdt fram helt til april 2018 i Rauma. For Nesset ses en litt annen trend, der har det tydelig vært ønske om å kartlegge økonomiske muligheter, pensjon, generasjonsskifte, bruksutvikling etc. Dette har vært fagfeltet til førstelinjerådgiverne i felt, og de har derfor også kunne kjørt et mer enhetlig løp. Annen type rådgiving ble etter dette solgt inn på ordinær måte.

5.2.1. Strategirådgiving og bruksutvikling

Hensikten med strategirådgivingen er å gjennom samtaler med gardbrukeren og hans/hennes familie veilede dem gjennom en prosess fram mot et veivalg. Gjennom prosessen er målet at gardbrukeren skal bli mer bevisst på både familiens og egne mål og ambisjoner, garden og menneskenes ressurser, og å avdekke det som finnes av ulike muligheter framover. Gjennom dette sette opp konkrete tiltaksplaner og til slutt medvirke til at det valget som gjøres totalt sett er gjennomarbeidet og det beste for bonden selv.

Det ble tatt tak i «bestillingen» rådgiveren som hadde hatt det første besøket i prosjektet som et utgangspunkt. Målet etter første møte var å ha kommet i gang med oppfølgingsarbeidet og ha klar en strukturert plan for det videre arbeidet. Videre oppfølging ble tilpasset det enkelte bruket og hadde ikke noen fast mal. Det var imidlertid strategirådgiver som hadde ansvaret for å sørge for framdrift på den videre oppfølgingen ute på garden, og for at rådgivingen videre skulle være helhetlig for deltakeren.

I bruksutvikling ligger det å følge deltakeren gjennom selve prosessen. Bruksutvikler skal vite hva som skal skje når og hva som er riktig steg videre i en utviklingsprosess. Bruksutvikler skal også koordinere arbeidet mellom gardbruker, bygningsrådgiver og økonomirådgiver. Ofte kan oppgavene gå fram og tilbake mellom de ulike rådgiverne flere ganger gjennom prosessen.

5.2.2. Bygningsrådgiving

Flere ønsket bistand fra bygningsrådgiver for å utrede hva som var faktiske bygningsmessige muligheter ute på sitt bruk. I prosjektkommunene er det en del produsenter som har det til felles at driftsbygningene ikke vil tilfredsstillende framtidig løsdriftskrav uten evt. ombygging og investeringer. Ofte kan en bygningsrådgiver som kommer utenfra komme med nye idéer eller konkretisere ulike alternativer videre, samt gi et kostnadsoverslag på ulike løsninger. Målet var at planene fra bygningsrådgiver skulle kunne brukes videre i en eventuell diskusjon mellom strategirådgiver, økonomirådgiver og deltakeren.

5.2.3. Økonomisk rådgiving

For å vurdere ulike alternative omfang på produksjonen framover opp mot økonomi, investeringer, areal m.m., er det ofte ønskelig å kjøre dekningsbidragskalkyler. TINE baserer disse på minst to siste regnskapsår og faktiske resultater fra Kukontrollen. En slik analyse sier noe om kritiske faktorer for den evt. endringen i produksjonen, samt om idéene er verdt å jobbe videre med.

Driftsplan kan være aktuelt tidlig i prosessen for å få et mer sikkert beslutningsgrunnlag, men for de fleste kommer driftsplan først mot slutten av prosessen. Det er imidlertid vanlig å kjøre også flere driftsplaner før en er i mål. Driftsplanen er en totaløkonomisk analyse for hovedbruker eller hele hans/hennes familie, som viser hva en kan forvente seg i et 5-7-års perspektiv. En tar hensyn til både investeringer, ny og gammel gjeld, faste kostnader og andre inntekter på bruket. Driftsplanen er et grunnlag både for egen bruk og for evt. søknad om investeringsmidler og finansiering.

Livlinjerådgiving er et fagfelt en ser større og større interesse for. Kartlegging av mulighetsrommet som ligger innenfor dette feltet er svært interessant for mange. Her kommer en i prosessen inn på planer for pensjon, omfanget av pensjonsrettighetene og størrelsen, mulighetene for et fremtidig generasjonsskifte og optimalt tidspunkt å foreta et slikt. Videre ser en på konsekvenser av omlegging av drift, kvoteforhold og andre faktorer som danner grunnlag for strategien for den enkelte.

5.2.4. LEAN-rådgiving

LEAN handler om å skape mer verdi med mindre ressurser. LEAN går ut på å øke produktiviteten gjennom stadige forbedringer. En LEAN-rådgiver kommer ikke til gården med ett fiks ferdig system som kan innføres på en gang, men forsøker å hjelpe produsentene til å sette i gang en kontinuerlig egendrevet forbedringsprosess. Målet med LEAN er å skape en kultur, der alle på gården bevisst søker etter smartere måter å jobbe på. For de som ønsker utvikling av produksjon/drift kan LEAN være et godt rådgivingstilbud.

5.2.5. Fôringsrådgiving

Fôringsrådgiving kan være nyttig for å oppnå utvikling av produksjon/drift gjennom ulike konkrete tiltak for å sikre best mulig kapasitetsutnyttelse av dyr, produksjonsanlegg, arealressurser/fôrgrunnlag. Rådgivinga fokuserer på velbalanserte fôrresjoner som gir best mulig utnyttelse av grovfôr, riktig fôring og velfungerende dyr i riktig hold, med god helsestatus og som leverer ønsket produktkvalitet.

5.2.6. Helserådgiving

Helserådgiving kan bidra til å oppnå utvikling av produksjon/drift gjennom f.eks. å komme med konkrete råd i en situasjon der en vurderer nybygg/ombygging. Helserådgiveren vil bidra til å sikre et godt grunnlag for optimalisering av bygget og dyra som skal flytte inn der. Målet er friske dyr i nytt/ombygd fjøs, der kapasiteten utnyttes maksimalt og god dyrevelferd og smittesikring er godt ivaretatt.

5.3. Markedsføring o.l.

I forbindelse med prosjektet er det gjort følgende knyttet til markedsføring av prosjektet utad:

- I forkant av informasjonsmøtene i både Molde og Rauma ble det sendt ut informasjon om prosjektet + invitasjon til informasjonsmøte i brevform til alle registrerte leverandører, personer som leier ut kvoter eller er samdriftsmedlemmer og personer som på annen måte hadde uttrykt et ønske om å ta del i prosjektet.
- Presseoppslag i Romsdals Budstikke i forbindelse med første møte i styringsgruppa i september 2015. Info fra styringsgruppa og reportasje hos en av de unge Molde-produsentene.
- Presseoppslag i Åndalsnes Avis etter innspill fra lokalt bondelag eller melkeprodusentlag.
- Presseoppslag i Åndalsnes Avis i forkant av informasjonsmøtet i Rauma i januar 2016. Info fra prosjektleder og produsentlagets representant i styringsgruppa + reportasje hos en av Raumas unge bønder.
- Invitasjon til informasjonsmøte på Rauma kommunes nettsider og i facebook-gruppa til Rauma bondelag.
- Innovasjonsfestivalen i Rauma, november 2015. Marit Bergheim fra TINE Rådgiving deltok og informerte om prosjektet.
- HoppID-konferansen i Molde 03.03.2016. Janne Marlene Mork fra TINE Rådgiving deltok og informerte om prosjektet og resultater så langt.
- Presseoppslag i Romsdals Budstikke 08.01.2018 i forbindelse med oppstart for Nesset kommune, deltakelse fra produsentlagsleder og ung bonde.
- Invitasjon sendt skriftlig til alle kvoteeiere i Nesset kommune i forbindelse med oppstartsmøte, sammen med annonsering på kommunens hjemmesider og produsentlagets facebookside.

Når sluttrapporten er ferdig vil det bli sendt ut en ny pressemelding og media kontaktet vedr. resultatene i prosjektet, i tillegg til publisering på lokale hjemmesider hos TINE og FMMR.

6. Økonomi

6.1. Budsjett

6.1.1. Molde og Rauma

Opprinnelig budsjett ble satt opp i prosjektdirektivet i forbindelse med søknad om midler i 2015. Dette budsjettet var felles for prosjektet i Molde og Rauma – og bygget på forventninger og beregninger ut fra erfaringstall i rådgivingsarbeidet. Budsjettet hadde en totalramme på 1.338.000 kr.

Budsjettammer for hele prosjektperioden, 2015 - 2016				
Kostnader/Inntekter, kr		Finansiering, kr		
Kostnader		TINE	Eksterne	Sum
Prosjektleder (255 timer)	294.000	51.000	243.000	294.000
Kommunevise oppstartmøter (2, totalt 80 deltakere á 150,-)	15.000		15.000	15.000
Oppfølgingsmøter (4 x 6 personer)	8.000	4.000	4.000	8.000
Opplærings- og oppf.møtetid (2 rådgivere, 15 t oppl. + 30 t møter)	52.000	35.000	17.000	52.000
Veivalgsbesøk (80x4 timer)	368.000	64.000	304.000	368.000
Strategi/handlingsplanbesøk (56x4 timer)	258.000	45.000	213.000	258.000
Kjøretid besøk (1,5 t x 136 besøk)	235.000	41.000	194.000	235.000
Kjøretid møter (6x2 timer)	14.000	14.000		14.000
Kjørekostnad (10.800 km á 4,10)	45.000	45.000		45.000
Reisekostn. (fergekostn. og billønn)	29.000	29.000		29.000
Kontorhold	20.000	10.000	10.000	20.000
Sum kostnader	1.338.000	338.000	1.000.000	1.338.000
Inntekter				
FMLA	600.000	45%		
Fylkeskommunen	200.000	15%		
Kommunene (2500,- x 80 bruk)	200.000	15%		
TINE	338.000	25%		
Sum inntekter	1.338.000	100%		

TABELL 1. BUDSJETTTRAMME FOR PROSJEKTET I MOLDE OG RAUMA

6.1.2. Budsjett revidert for implementering av Nesset

Budsjettramme for hele prosjektperioden, 2017 - 2018 (Nesset)				
Kostnader/Inntekter		Finansiering		
Kostnader	kr	TINE	Eksterne	Sum
Prosjektleder, prosjektadm. internt o.l. (120 timer)	148 800	29 760	119 040	148 800
Kommunevise oppstartmøter (1, totalt 40 deltakere á 200,-)	8 000		8 000	8 000
"Grendamøter" underveis (2, totalt 40 deltakere á kr. 200,-)	8 000		8 000	8 000
Rådgivere "grendamøter" (3 rådgivere, 3+5 t møter)	29 760	5 952	23 808	29 760
Veivalgsbesøk (40x4 timer)	198 400	39 680	158 720	198 400
Strategi/handlingsplanbesøk 70 % (28x4 timer)	138 880	27 776	111 104	138 880
Kjøretid (2 timer x 68 besøk)	168 640	33 728	134 912	168 640
Kjøretid møter (3x2 timer)	7 000	7 000		7 000
Kjørekostnad (6 800 km á 4,10)	28 000	28 000		28 000
Reisekostnad (fergekostn. og billønn)	15 000	15 000		15 000
Kontorhold	10 000	5 000	5 000	10 000
Overnatting rådgivere (10 stk x 1500 kr)	15 000	15 000		15 000
Sum kostnader	775 480	206 896	568 584	775 480

TABELL 2. BUDSJETTRAMME FOR PROSJEKTET I NESSET

6.2 Regnskap

6.2.1. Molde og Rauma

Prosjektregnskap Molde og Rauma	Antall	Timer	Kostnad, kr
Prosjektledelse/administrasjon	-	381,25	kr 438 438
Kommunevise oppstartmøter + oppfølgingsmøter/grendemøter	-	28,75	kr 40 171
Opplæring/oppfølging rådgivere	-	38,75	kr 44 563
Veivalgsbesøk	65	369,75	kr 425 213
Oppfølgingsbesøk	38		
Kjøretid (besøk og møter)	-	200,75	kr 230 863
Kjørekostnad, km (9.549)		-	kr 39 151
Reisekostnader/overnatting	-	-	kr 21 378
Kontorhold	-	-	kr 20 000
		-	
Sum timer/kostnader	-	1 019,25	kr 1 259 774
Utbetalte tilskudd			kr 680.000
Ikke utbetalte tilskudd			kr 170.000
Sum inntekter			kr 850 000
Egeninnsats TINE Rådgiving			kr 409 774
Balanse			kr -

TABELL 3. PROSJEKTREGNSKAP FOR MOLDE OG RAUMA

Det har vært litt dårligere tilslutning til prosjektet enn det vi har budsjettet med, med tanke på antall rådgivingsbesøk. Derav noe lavere forbruk enn budsjettet på postene for besøk, kjøring og reise. Først og fremst var det tilslutningen i Rauma som skuffet noe. En del av årsaken til lavere tilslutning her kan ha sammenheng med kvotestrukturen. Mange av kvoteeierne har leid ut sine kvoter til andre produsenter, og ga tilbakemelding om at de var fornøyd med dette og ikke ønsket å skape noe uro ved å delta i prosjektet.

Samtidig erfarer vi at det har krevd mer administrative ressurser enn forutsett, derav et merforbruk på denne posten. Her ligger nok deler av forklaringen i at våre systemer for timeføring og regnskap ikke er så godt tilpasset til å hente ut prosjektrengnskap og prosjekt-timeoversikter som vi skulle ønsket. I forbindelse med styringsgruppas møter, og ved anmodning om utbetaling av tilskudd, har det vært behov for å gjøre opp status flere ganger underveis og det har gått med mye tid for å skaffe seg oversikt. Med etter hvert mange ulike rådgivere involvert i prosjektet har det også vært krevende å sikre riktig bruk av prosjektkoder osv. hos alle.

Etter ønske fra Rauma produsentlag har vi også planlagt – og sendt ut invitasjoner til – et felles temamøte for alle produsenter i prosjektkommunene (+ nabokommunen Vestnes). Møtet var planlagt 6.april 2017, og temaet var «Bonden som bedriftsleiar». Møtet fikk dessverre svært få påmeldte, og vi så oss derfor nødt til å avlyse det, etter å ha brukt betydelige ressurser til planlegging. I tillegg har det vært nødvendig å legge inn ekstra administrativ innsats i form av utringing til deltakere for å få inn evalueringer etter prosjektet. Uten dette hadde vi hatt alt for tynt grunnlag til å vurdere effekt av prosjektarbeidet.

Samla sett har vi likevel holdt oss under den budsjetterte totalramma for prosjektet og kommer ut med en total kostnad for prosjektet på kr 1.259.774,40, kr 78.225,60 under budsjett.

6.2.2. Nesset

Prosjektrengnskap Nesset	Antall	Timer	Kostnad, kr
Prosjektledelse/administrasjon	-	163	195 000
Kommunevise oppstartmøter + oppfølgingsmøter/grendemøter	-	12	14 400
stipulert kostnad til sluttrapportering mm	-	60	72 000
Veivalgsbesøk	33	166	198 900
Oppfølgingsbesøk	28	39	46 800
Kjøretid (besøk og møter)	61	108	129 600
Kjørekostnad, km	4 952	-	20 303
Reisekostnader/overnatting	-	-	
Kontorhold	-	-	10 000
Regninger/utlegg		-	14 342
Sum timer/kostnader	-		701 345
Utbetalte tilskudd			75 000
Ikke utbetalte tilskudd			475 000
Sum inntekter			550 000
Egeninnsats TINE Rådgiving			151 345
<i>tillegg egenandel TINE for usikkerhet rundt tilskudd Nesset Kommune</i>			<i>100 000</i>
Balanse			-

TABELL 4. PROSJEKTREGNSKAP FOR NESSET

I Nesset har vi brukt en del av bakgrunns materialet fra Molde og Rauma for å prosjektere og evaluere. Det er lagt til et stipulert forbruk av timer til det siste prosjektmøtet og slutføring av prosjektrapporten samt diverse annet. Vi kom ut noe under budsjett, dette skyldes at vi ikke fikk på plass grendemøter og andre typer tiltak som vi ønsket å få til.

På grunn av manglende tilbakemelding fra Nesset kommune har vi valgt å trekke ut tilskuddet som var kalkulert inn her, vi kommer derfor ut med en kostnad for TINE Rådgiving på kroner 251.345,- som er så vidt over budsjettet.

Samla sett kommer vi i prosjektet ut med en total kostnad for prosjektet på kroner 701.345,-, som er 74.135,- kroner under budsjett.

6.3. Finansiering

6.3.1. Molde og Rauma

	Søkt om	Innvilget	Hittil utbetalt	Rest	% av totalramme
Fylkesmannen	kr 600 000	kr 600 000	kr 550 000	kr 50 000	48 %
Fylkeskommunen	kr 200 000	kr 100 000	kr -	kr 100 000	8 %
Molde kommunale næringsfond	kr 50 000	kr 50 000	kr 30 000	kr 20 000	4 %
Rauma kommunale kraftfond	kr 150 000	kr 100 000	kr 100 000	-	8 %
Totalramme	kr 1 000 000	kr 850 000	kr 680 000	kr 170 000	68 %
TINE SA	finansierer	kr 409 774		-	33 %

TABELL 5. OVERSIKT OVER FINANSIERING I PROSJEKTET

På inntektssiden i prosjektet kom vi heller ikke helt i mål med finansiering etter budsjett. Hos Rauma kommunale kraftfond ble det i første omgang innvilget kr 100.000,-. Vår påfølgende søknad om finansiering av de resterende 50.000 kroner ble avslått, og vi mistet dermed finansiering av 50.000 kroner der.

I våre prosjekter forutsetter vi at finansieringen dekker 100% av gjeldende timepris i TINE rådgiving. Så også i vår søknad til Møre og Romsdal Fylkeskommune. Etter behandling av søknaden fikk vi kun innvilget 50% av omsøkt beløp og endte med innvilget beløp på kr. 100.000,- Dette begrunnet med at Fylkeskommunen ikke er med på å finansiere timepris over kr 600,-/time.

Vi valgte likevel å kjøre prosjektet til tross for underfinansiering. Dette ble løst ved at TINE SA økte sin egenandel fra kr. 338.000,- til kr 488.000,-. Et totalregnskap noe under budsjett reduserer TINE's egenandel til kr. 409.774,-

Av de innvilgede midlene er til sammen kr 680.000,- utbetalt underveis. De resterende 170.000 kr vil vi anmode om sluttutbetaling av nå.

6.3.2. Nesset

	omsøkt	innvilga	hittil utbetalt	rest	% av total ramme
Fylkesmannen	kr 100 000	kr 100 000	kr 75 000	kr 25 000	13 %
Møre og Romsdal Fylkeskommune	kr 350 000	kr 350 000	kr -	kr 350 000	45 %
Nesset kommune	kr 100 000	<i>ikke bekrefta</i>	kr -	kr 100 000	13 %
Tine rådgiving	kr 225 480				29 %
sum	kr 775 480				100 %

TABELL 6. OVERSIKT OVER FINANSIERING I PROSJEKTET

På inntektssiden har vi tross gjentatte purringer, ikke fått svar fra Nesset kommune. Det ser derfor ut til at det påløper en større andel for TINE Rådgiving også her. Med bakgrunn i at vi ikke lyktes med å få arrangert grendamøter, henter en inn noe av underfinansieringen. En kunne selvsagt heller ønsket seg å lyktes med dette, men opplever at det er for liten tilslutning i prosjektperioden.

Vi vil be om sluttutbetaling av de tildelte midlene nå.

7. Resultat og resultatvurderinger

Resultat og virkninger av prosjektet kan en forsøke å måle på flere måter, men det er vanskelig å vite hvordan man best kan måle effekt av prosjektet. Prosjektet har gått på utvikling av bedriften og drifta hos de enkelte deltakerne, og mer konkrete resultater som kan leses ut fra produksjon eller ses ut fra faktisk nybygging vil komme over tid.

Vi har imidlertid flere muligheter for å gjøre vurderinger av det arbeidet og de resultatene som er oppnådd så langt. Vi har objektive faktorer som tilslutning til prosjektet, på sikt søknader om finansiering fra bl.a. Innovasjon Norge o.l., men vi har også mer subjektive tilbakemeldinger som deltakerundersøkelsen i starten av prosjektperioden og evalueringen som ble gjort i etterkant. I tillegg har rådgiverne i prosjektet gjort en evaluering av arbeidet hos den enkelte prosjektdeltaker, og hva som er oppnådd på det enkelte bruk.

7.1. Tilslutning

Status på deltakelse ved avslutning av prosjektet kan oppsummeres som følger:

Molde	Personer/bruk i aktuell gruppe	Antall/tilslutning	Antall/tilslutning	Antall/tilslutning
Besøk 1	22	19 (86 %)		
Besøk 2	19		13 (68 %)	
Videre prosess	13			7 (54 %)

TABELL 7. TILSLUTNING TIL PROSJEKTAKTIVITETENE I MOLDE

Rauma	Personer/bruk i aktuell gruppe	Antall/tilslutning	Antall/tilslutning	Antall/tilslutning
Besøk 1	67	46 (69 %)		
Besøk 2	46		27 (59 %)	
Videre prosess	27			Ikke beregnet

TABELL 8. TILSLUTNING TIL PROSJEKTAKTIVITETENE I RAUMA

Nesset	Personer/bruk i aktuell gruppe	Antall/tilslutning	Antall/tilslutning	Antall/tilslutning
Besøk 1	55	34 (62 %)		
Besøk 2	34		28 (82 %)	
Videre prosess	20			36 %

TABELL 9. TILSLUTNING TIL PROSJEKTAKTIVITETENE I NESSET

Tabell 7 viser tilslutning til prosjektet i Molde. Med 3 interessenter utenfra, i tillegg til de 19 som var registrert som kvoteiere og/eller aktive melkeprodusenter i Molde ved inngangen til 2015, hadde vi fra prosjektets side kontakt med 22 aktuelle prosjektdeltakere fra oppstarten høsten 2015. Alle 22 ble kontaktet med tilbud om et veivalgsbesøk (besøk 1), og av disse ble det gjennomført besøk hos 19. Av dette var 2 gjennomført som telefonmøter – etter prosjektdeltakernes eget ønske. Av de som ikke gjennomførte besøk 1 var den ene en aktiv produsent og de to andre var produsenter som allerede var i ferd med å utvikle melkeproduksjonen på bruket, hadde gjort sine valg og gått gjennom sin prosess i forhold til dette.

I Rauma var det ved oppstarten i 2016 48 aktive produsenter (inkludert 3 som man visste hadde tatt beslutning om avvikling av melkeproduksjonen). 6 melkekvote var registrert i samdrift, mens 12 stk. hadde status som utleid. 1 interessent utenom melkeproduksjon meldte seg. Tabell 8 viser at 46 av 67 deltok i første prosjektbesøk. Dette ser ikke så imponerende ut, men med tanke på at tallet på aktive produsenter på det tidspunktet var 48 (snart 45), skal vi ikke være misfornøyd med oppslutningen. Et flertall av dem vi ikke kom i inngripen med gjennom prosjektet var passive samdriftsdeltakere og utleiere av melkekvote. Selv om vi mener at også disse kunne ha nytte av å delta i prosjektet, kan vi ha forståelse for at ikke alle så hensikten med det for egen del. Hvis man ser oppslutningen i Rauma opp mot aktive melkeprodusenter, blir tilslutning på hele 96%.

Når det gjelder Nesset, var det i startfasen 55 bruk som var registrert med kvote. Av disse var det 32 som drev aktiv melkeproduksjon, mens de resterende leide ut kvoten til andre eller var i samdrift. Strategien i prosjektet var som for Rauma. Samtlige 55 fikk brev fra oss om melkeprosjektet der det ble opplyst at de som leide ut eller ikke drev aktivt selv, måtte ta kontakt med oss for å delta i prosjektet. Det var 2 av disse som meldte sin interesse. De aktive produsentene ble oppringt av rådgiver. Tabell 9 viser antallet og oppslutningen for Nesset. Om en skulle vurdert oppslutning basert på aktive produsenter, ville vi kommet opp i 97 %, da det var kun 1 produsent som valgte å takke nei til å delta. I Nesset visste de også å benytte seg av muligheten til å utrede strategi videre. Hele 82 % valgte å benytte seg av besøk nummer 2. De som takket nei til nytt strategibesøk, oppga som årsak at de hadde en avklart framtid, at de allerede var i gang med eierskifte eller avvikling av driften eller på annen måte hadde tatt beslutningen om veien videre.

I Molde gjorde vi en oppregning av kjøp av ytterligere rådgiving etter prosjektfinansierte besøk. Der har det blitt solgt videre oppfølging/rådgiving innen tre fagområder på brukene (helse, bygg og økonomi). Dette dreier seg om oppfølging fra 2-3 timer til godt over 20 timer på enkelte bruk. Det kan se ut til at prosjektet kom til et gunstig tidspunkt for flere, med tanke på at de kanskje hadde modnet noen tanker på forhånd og var i startgropa i forhold til økonomiske utredninger og planer om investeringer. Vi ser derfor en høy tilslutning til prosjektet, både det første og det andre besøket, og i tillegg har det vært mange rådgivningsoppdrag ut over prosjektaktivitetene hos flere av produsentene. Så gjenstår det å se realisering av disse prosjektene, og om flere følger etter. I Rauma med forholdsvis mange produsenter, har vi valgt å ikke gå gjennom alle produsentene for å kartlegge kjøp av ytterligere rådgiving i denne omgang.

For Nesset var det i hovedsak en rådgiver som foretok besøkene, dermed ble det enklere å foreta avsjekk av aktivitetsnivå ut over det prosjektfinansierte. I tillegg kunne vi støtte oss på evaluering som ble sendt ut digitalt i etterkant av prosjektperioden. Oppfølgingen etter det prosjektfinansierte ser ut til å være eierskifte og bistand til pensjonsplanlegging, flere konkrete byggeplaner, herunder både ombyggingssaker og utvidelser, i tillegg til et par prosjekt som gikk på bistand til optimalisering i drifta for noen som var ferskere i bondeyrket.

7.2. Deltakerundersøkelsen – i forkant

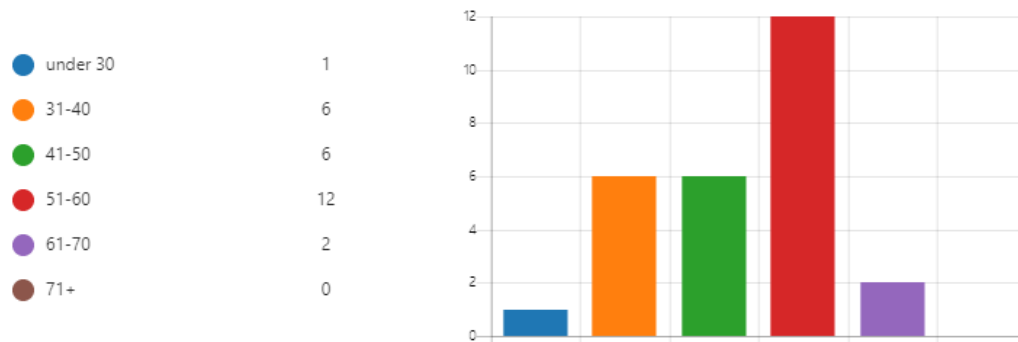
I forkant av «besøk 1» fikk alle deltakerne tilsendt et spørreskjema: Dette ble de oppfordret til å se på sammen med familien i forkant av besøket, og skjemaet ble også i en del tilfeller et godt utgangspunkt for samtalen i «besøk 1». Spørreskjemaet hadde vekt på spørsmål vedr. framtidstro, sysselsetting på bruket og investeringer i bygninger og kvote. Spørreskjemaet er en videreføring av skjema brukt i tidligere prosjekter i Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal.

Svarene ble hentet inn i forbindelse med de første besøkene ute, men ikke alle har ønsket å fylle ut skjema (kan bl.a. ha sammenheng med et skjema som kanskje var litt for lite tilpasset de uten melkeproduksjon), og vi baserer derfor resultatene på besvarelser fra 14 av 19 deltakere (74%) i Molde, 38 av 46 deltakere i Rauma (83%) og 27 av 34 i Nesset(79%).

Av denne undersøkelsen leser vi at produsentene i Molde er relativt unge, med sin gjennomsnittsalder på 42 år hos hovedbruker. 14% av disse er kvinner. Det er ingen samdrifter i Molde, og spørreundersøkelsen viser at kun 1 av produsentene har vurdert det i løpet av de siste 5 årene. På spørsmål om man har noen som vil ta over garden innen 10 år, svarer kun 14% ja. Dette kan høres dystert ut, men svaret må nok ses i lys av en relativt lav gjennomsnittsalder, og som 50% av de spurte sier; det er ikke en aktuell problemstilling på nåværende tidspunkt.

I Rauma er hovedbruker 50 år og 18% av dem er kvinner. 78% av besvarelsene vi har fått sier de ikke har vurdert samdrift ila de siste 5 årene, 8% har vurdert denne driftsformen, og 14% var i samdrift da prosjektet startet. På spørsmål om man har noen som vil ta over garden innen 10 år, svarer 24% ja, 5% nei, hele 41% vet ikke, mens 29% sier; det er ikke en aktuell problemstilling på nåværende tidspunkt. Det ser altså ut til at Rauma-deltakerne er eldre, og at situasjonen rundt framtida på bruket er i mindre grad er avklart hos deltakerne i Rauma enn i Molde.

I Nesset er alderssammensetningen som vist under (figur 14);

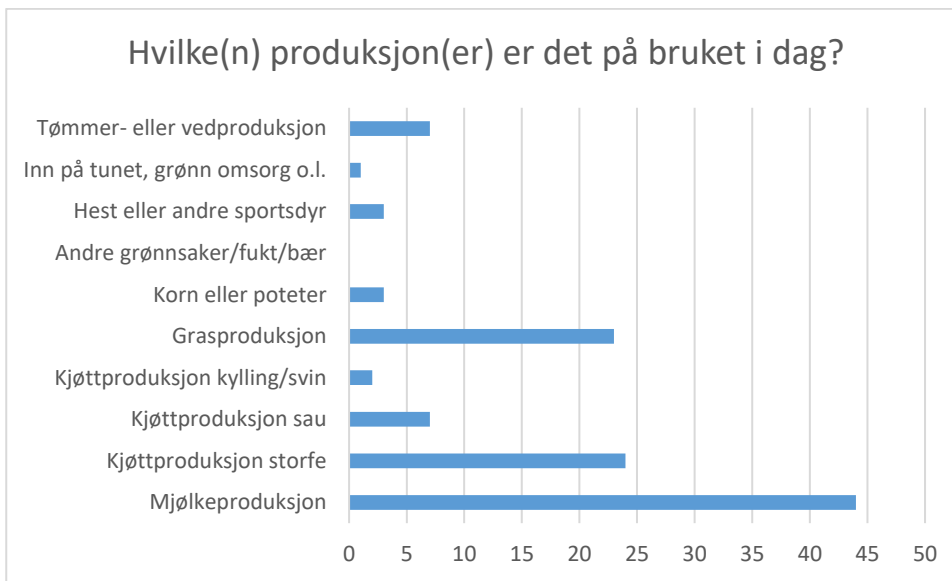

FIGUR 14. ALDER PÅ HOVEDBRUKER I NESSET, 27 BESVARELSER.

85% av hovedbrukerne er menn, 33% er enslige og 3% er samdrifter. Bare 2% av deltakerne svarer «ja» på spørsmålet «- har dere vurdert samdrift siste 5 år?», mens 26% av de spurte sier at de har noen til å ta over gården innen 10 år. 30% vet at de ikke har noen til å overta, mens resterende 45% ikke vet eller ikke synes dette er en aktuell problemstilling. Når en sammenstiller dette mot alderen til produsentene, ser det ut til at de aller fleste av de som nærmer seg pensjonsalder har avklart dette spørsmålet med familien.

På spørsmål rundt hvor stor andel av familiens totale arbeidsinnsats som skjer på garden ser vi dette; 51% i Rauma har 81-100% av arbeidsinnsatsen sin på garden mot 35% i Molde og hele 81% av deltakerne i Nesset. Det kan se ut som at retningen med færre og større enheter er signifikant med andel arbeidsinnsats innenfor garden.

Vi spurte også etter hvilke produksjoner de hadde på bruket ved prosjektstart, og her var det mulig å krysse av for flere produksjoner. 52 besvarelser fra både Molde og Rauma er samlet i figur 15, og vi ser tydelig at det er mjølkeproduksjon, kjøttproduksjon på storfe og grasproduksjon som dominerer, men at det forekommer noe annen jordbruks/skogbruksproduksjon.

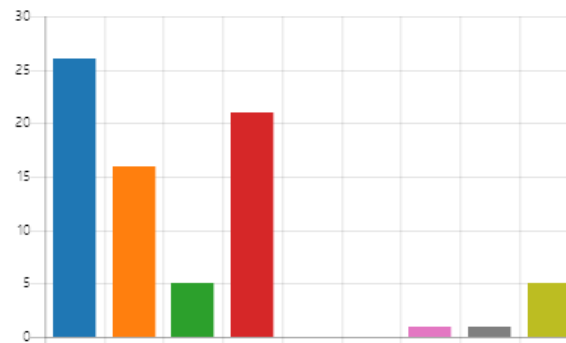
FIGUR 15. SVAR FRA DELTAKERUNDERSØKELSE I STARTEN AV PROSJEKTET, 52 BESVARELSER

For Nesset har vi samlet informasjon om hvilken produksjon det er på gården i figur 16 under. Her viser samme tendens som for de øvrige kommunene, det er mjølkeproduksjon, gras og kjøtt som dominerer. Interessant her er å se at det ikke eksisterer hverken korn eller grønnsaksproduksjon i Nesset.

14. Hvilken produksjon er det på gården i dag?

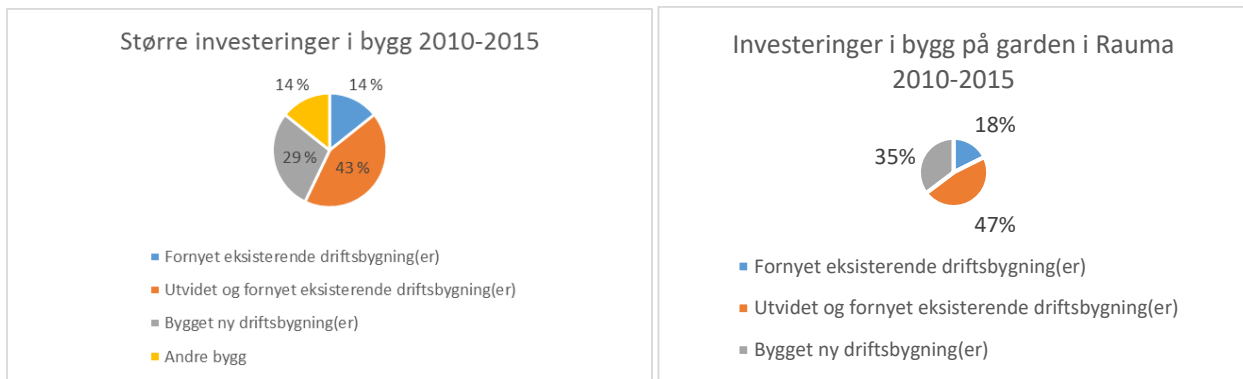
[Flere detaljer](#)

Mjølkeproduksjon	26
Kjøtt, storfe	16
kjøtt, sau	5
Grasproduksjon	21
Korn eller poteter	0
Andre grønnsaker/frukt/bær	0
Hest eller andre sportsdyr	1
inn på tunet/grønn omsorg e.l.	1
Tømmer eller vedproduksjon	5

FIGUR 16. SVAR FRA DELTAKERUNDERSØKELSE I STARTEN AV PROSJEKTET, 27 BESVARELSER

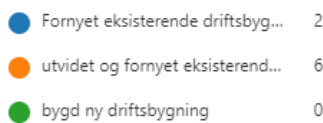
Vi har spurt deltakerne om det har vært gjort større investeringer i bygg på gården i løpet av de siste 5 år, og svaret er ja i 50% av besvarelsene i Molde, mens 41% svarer ja på det samme spørsmålet i Rauma. Overraskende nok er det bare 30% av deltakerne i Nesset som svarer ja på samme spørsmål, så lenge en kan vise til at Nesset har hatt størst økning i levert mengde melk per bruk i perioden. Investeringene har vært i størrelsesorden 60.000 til 15 mill. kroner med et gjennomsnitt på 2,3 mill. kroner i Molde, 8,3 mill. kroner i snitt for Rauma og 4,1 mill. kroner i snitt i Nesset. Større andel av deltakerne i Molde har altså investert i bygg på bruket sitt, mens nivået på investeringene i Rauma har vært høyere (totalt oppgitt til 62,5 mill. kroner over de 5 siste åra før prosjektstart). Figur 17 viser investeringene som har vært gjort i Molde og figur 18 viser tilsvarende i Rauma.

FIGUR 17. STØRRE INVESTERINGER I BYGG 2010-2015, MOLDE FIGUR 18. STØRRE INVESTERINGER I BYGG 2010-2015, RAUMA

I Nesset spurte vi samme spørsmål i figur 19. Her oppgir 75% at de har utvidet og fornyet eksisterende driftsbygninger, mens 25% svarer at de har fornyet. Det er ingen som oppgir at de har satt opp ny driftsbygning i perioden før prosjektstart. Siden vi kjenner til at det har vært flere større prosjekt i Nesset senere år, ser vi at formuleringen på spørsmålet her har vært avgjørende for svaralternativet som er valgt. Prosjekt som har vært på skissestadiet i perioden skjemaet ble flyt ut, var kanskje ikke kvalifisert for å krysse «har investert», prosjekt etter 2015 faller her mellom. Et tilbygg som var planlagt, endret seg underveis til et nybygg blant annet. Ellers gir begrepet «utvidelse» kanskje rom for fortolkning.

[Flere detaljer](#)

FIGUR 19. STØRRE INVESTERINGER I BYGG 2010-2015, NESSET.

Det er også investert en del i kjøp av melkekvoter i løpet av de 5 siste åra. I Molde har 50% av deltakerne oppgitt å ha kjøpt kvote, og det varierer fra 5.000 til 60.000 liter med et gjennomsnitt på ca. 18.700 liter. I Rauma har 55% av deltakerne ene svart at de har kjøpt kvote, og blant de som har oppgitt mengde er spennet fra 1.500 til 330.000 liter. I Nesset svarer 48% at de har kjøpt kvote siste 5 år, snittstørrelse for kvotekjøp her er 40.000 liter per bruk, med spenn fra 3.000 liter til 165.000 liter. Det ser ut til at hovedvekten av kvoteøkningen i Nesset siste år kan være gjennom leie av melkekvote fra andre kommuner i samme kvoteregion.

For å forsøke å avdekke hvilke tanker deltaker og samboer/ektefelle hadde omkring sin egen sysselsetting i landbruket, har vi spurt hvilken sysselsetting de ønsker om 5 år. I tabell 10 ser det ut til å skille litt mellom deltakerkommunene.

Hva ønsker hovedbruker helst å ha som hovedsysselsetting om 5 år?	Nesset	Rauma	Molde
annen husdyrproduksjon	7 %	3 %	13 %
landbruksrelatert virksomhet utenom gården	4 %	0 %	0 %
mjølk og kjøttproduksjon	63 %	55 %	50 %
mjølk og kjøttproduksjon kombinert med annen virksomhet	7 %	16 %	31 %
sysselsetting på gården, uten husdyrproduksjon	7 %	13 %	6 %
virksomhet utenfor landbruket	11 %	13 %	0 %
Totalsum	100 %	100 %	100 %

Hva ønsker ektefelle/samboer helst å ha som hovedsysselsetting om 5 år?	Nesset	Rauma	Molde
annen husdyrproduksjon	5 %	4 %	7 %
landbruksrelatert virksomhet utenom gården	0 %	3 %	0 %
mjølk og kjøttproduksjon	20 %	32 %	36 %
mjølk og kjøttproduksjon kombinert med annen virksomhet	5 %	10 %	57 %
sysselsetting på gården, uten husdyrproduksjon	0 %	3 %	0 %
virksomhet utenfor landbruket	70 %	48 %	0 %
Totalsum	100 %	100 %	100 %

TABELL 10. HOVEDBRUKER OG EKTEFELLE/SAMBOER'S ØNSKE OM HOVEDSYSSELSETTING 5 ÅR FRAM I TID

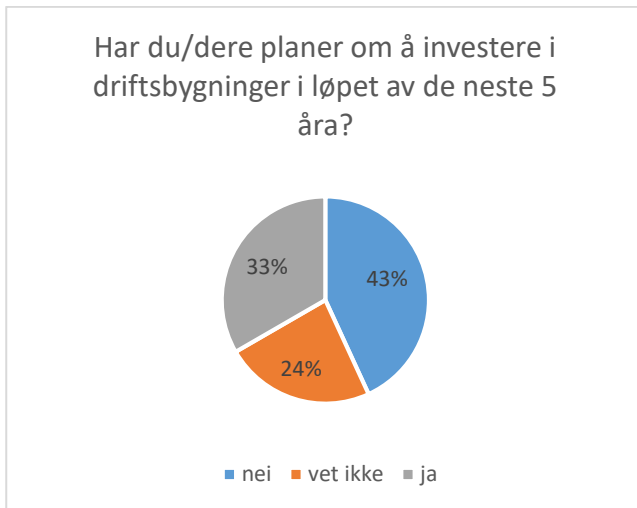
Det er helt klart at hovedbruker i de fleste tilfeller ønsker å fortsette med melk- og kjøttproduksjon i ulikt omfang fortsatt i kommunene, men her ser det ut til at Molde-deltakerne er mer samstemte i at det blir en husdyrproduksjon på gården 5 år fram i tid, mens en del av hovedbrukerne i Nesset og Rauma ser for seg annen sysselsetting på gården uten husdyrproduksjon, eller virksomhet utenfor landbruket. De samme retningene peker seg også ut når vi ser på hva ektefelle/samboer har svart. I Molde er det tydelig at også ektefeller/samboere ønsker seg en sysselsetting med husdyrproduksjon på gården (100%). I Rauma er det derimot nesten 50% av ektefeller og samboere som ønsker seg sysselsetting utenom landbruket og i Nesset hele 70%. Det er lett å spekulere, men kan det se ut som at de som er igjen i det lille produsentmiljøet i Molde er ivrigere eller mer bestemt på sin framtid som husdyrprodusenter? Har alder på produsentene noen betydning? Bruksstørrelsen og gjeldssituasjonen vil også kunne være relevante argumenter for dette resultatet og verdt å se nærmere på.

Hvis dagens produsenter skal forestille seg at det ikke er melkeproduksjon på gården om 5 år, er det i Molde størst tilslutning til alternativene å drive annen husdyrproduksjon på gården (38%) eller å selge gården (31%). I Rauma ser det ut til å være mindre aktuelt med salg av gården (17%), mens de fleste ser for seg å leie ut kvote (27%) eller å selge kvote og fortsatt bo på gården (23%). I Nesset er det ingen av de som har fylt ut skjema som ser for seg å selge gården, mens 36% har valgt å ikke svare. 33% sier de kommer til å beholde kvoten ved å leie den ut, mens 10% sier de da vil selge kvota og fortsette å bo på gården.

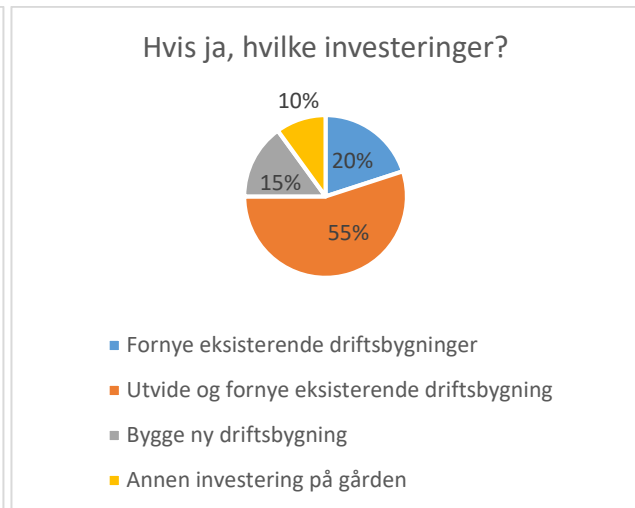
Når det kommer til mer konkrete planer i den nære framtid, har vi spurt deltakerne om de kommer til å investere i kvote eller driftsbygninger i løpet av de neste 5 åra. Svarene viser ikke så store forskjeller på de to kommunene Molde og Rauma, og er derfor samlet i diagrammene i figurene 20-22 under:

FIGUR 20. PLANER OM KJØP ELLER LEIE AV MELKEKVOTE 2 ÅR FRAM I TID FRA TIDSPUNKT FOR VEIVALGSBESØK

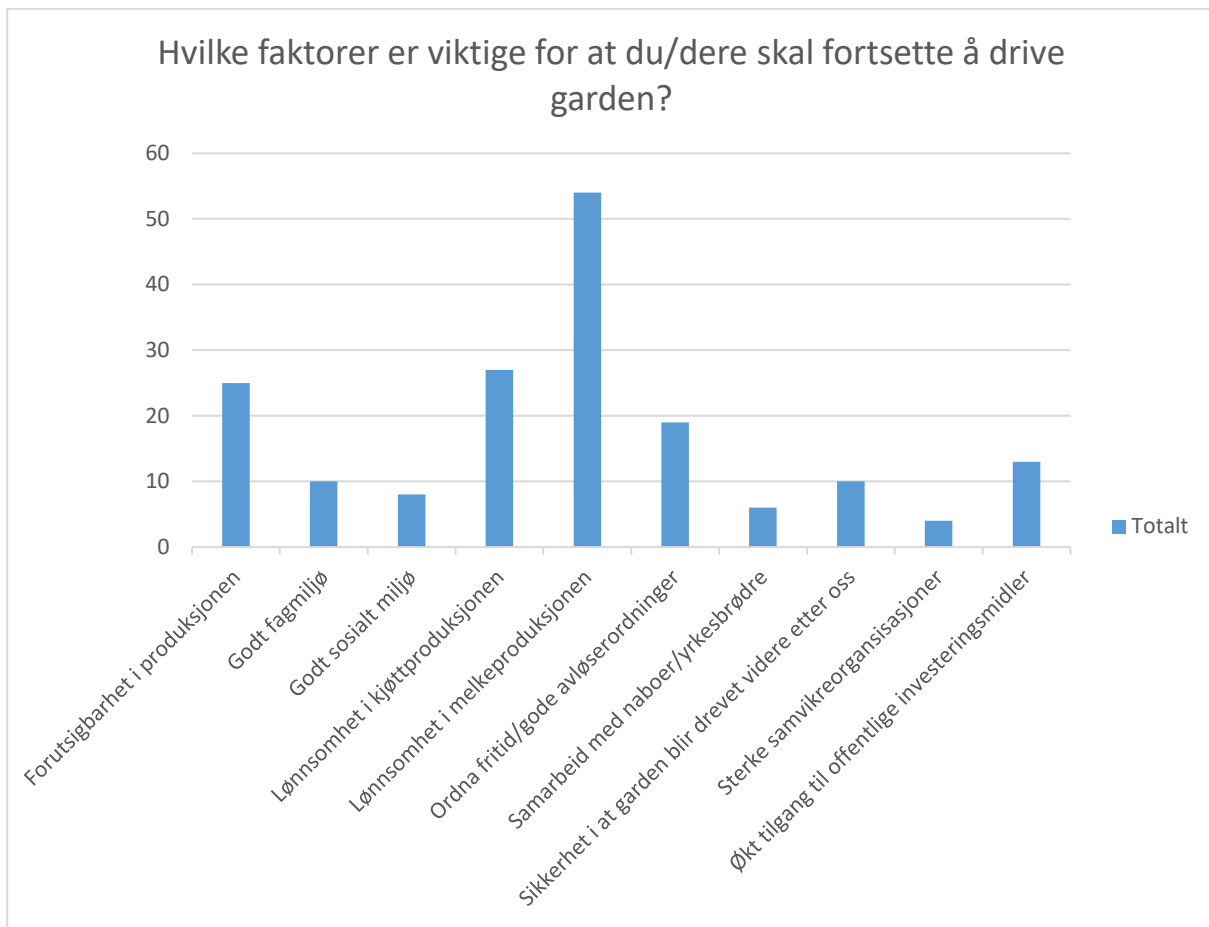
FIGUR 21. PLANER OM INVESTERING I DRIFTSBYGNING 5 ÅR FRAM I TID FRA TIDSPUNKT FOR VEIVALGSBESØK

FIGUR 22. AKTUELL TYPE INVESTERING I DRIFTSBYGNING 5 ÅR FRAM I TID FRA TIDSPUNKT FOR VEIVALGSBESØK

Når vi senere ser til Nesset, er det 44% av deltakerne derfra som sier at de ikke kommer til å kjøpe eller leie kvote i løpet av de neste 2 åra, mens 9 sier ja og 6 er usikre. 41% sier at de har planer om å investere i driftsbygning i løpet av de neste 5 åra, mens like mange sier nei til samme spørsmål. Her ser en altså at en større andel faktisk har tatt stilling til dette enn for kommunene Molde og Rauma. Av de som sier at de skal investere, er det 15% som sier de skal bygge ny driftsbygning, mens 38% sier de vil utvide og fornye eksisterende driftsbygninger. 38% sier de ikke tenker på utvidelse, men på fornyelse av eksisterende driftsbygg. Årsaken til at en har en mer lik fordeling mellom alternativene for Nesset enn man ser i Molde og Rauma, kan være at de produsentene som er igjen i Nesset allerede har foretatt grep for å tilpasse seg, i større grad enn de to andre deltakerkommunene.

Avslutningsvis fikk deltakerne anledning til å peke på de *tre viktigste* faktorene for å fortsette å drive garden, se figur 23. Med utgangspunkt i den produksjonen deltakerne har, er det ikke overraskende et entydig signal om at lønnsomhet i melkeproduksjon er den aller viktigste faktoren. Deretter følger de tre neste nokså tett; lønnsomhet i kjøttproduksjon, forutsigbarhet i produksjonen og ordna fritid/gode avløserordninger. Svarene fordelte seg nesten likt i alle tre kommunene og er viktige og tydelige signaler fra næringa.

FIGUR 23. SVAR FRA DELTAKERUNDERSØKELSE – 3 VIKTIGSTE FAKTORER FOR Å FORTSETTE Å DRIVE GARDEN, 79 DELTAKERE

7.3. Evaluering – i etterkant

7.3.1. Deltakerevaluering

I forbindelse med sluttrapportering av Molde-delen av prosjektet, ble det i slutten av januar 2017 sendt ut et evalueringsskjema til deltakerne. Dette ble kun sendt til de 19 som hadde gjennomført «besøk 1» i Molde. Mottakerne kunne returnere skjemaet pr. post, og de som ikke gjorde det ble oppringt og fikk sjansen til å avgi svar per telefon. Vedkommende som ringte ut hadde ikke vært i kontakt med noen av deltakerne gjennom prosjektperioden, og skulle i så måte være en nøytral person å forholde seg til. Vi fikk til slutt inn 13 besvarelser, noe som gir en svarprosent på 68%.

Den samme evalueringen ble gjort i Rauma etter at de aller siste besøkene var gjort, i mai 2018. Denne gangen tok vi i bruk en elektronisk løsning, slik at deltakerne kunne svare ved hjelp av mobiltelefon eller PC, men sørget også for at de som hadde ønske kunne fylle ut skjema på papir. Også her brukte vi en rådgiver til å ringe ut og prøve å få inn svar fra de som ikke hadde respondert innen fristen (som viste seg å bli midt oppi 1.slåtten), og dette gjorde at vi greide å få inn 37 besvarelser (svarprosent 80%). Av erfaring fra andre typer evaluering, ser en at tilfredshet med en tjeneste er ferskvare. Dette viser dessverre også evalueringene fra Rauma nokså tydelig. Da vi valgte å forskyve prosjektperioden i Rauma, ble samtidig evalueringen satt på vent ett helt år i forhold til opprinnelige planer. Dette til tross for at vi hadde kommet i mål med prosjektarbeidet ute hos de *aller* fleste av deltakerne. Dermed opplevde de fleste i Rauma at evalueringen kom for langt i ettertid i forhold til prosjektaktiviteten, og svar som «vet ikke/husker ikke» tydeliggjør

dette. Dette er noe vi allerede har lært av - og vil sørge for at evaluering kommer mye raskere etter aktivitet i andre prosjekter vi jobber med.

Etter runde to i Nesset, sendte vi elektronisk løsning for evaluering der også, til de 34 aktive melkeprodusentene. Etter to purringer sitter vi igjen med svar fra 13, som gir en svarprosent på 38%. En ser at dette blir et relativt svakt grunnlag og skulle med fordel hatt mer kapasitet til å få ringt ut og samlet inn flere besvarelser. Mangel på tilgjengelige ressurser lokalt hos TINE Rådgiving medførte at vi ikke fikk til dette. I gjeldende kommune var evalueringen kjørt ut ganske umiddelbart etter runde to med besøk i prosjektet, men de som hadde bare ett besøk fikk altså et større tidsvindu før undersøkelsen gikk ut. Av de 28 som har hatt to runder med prosjektbesøk, er svarandelen knappe 47%. imidlertid ser en at tilfredsheten er høyere enn for de andre kommunene, med 57% tilfredshet og gode tilbakemeldinger.

7.3.2. Rådgiverevaluering

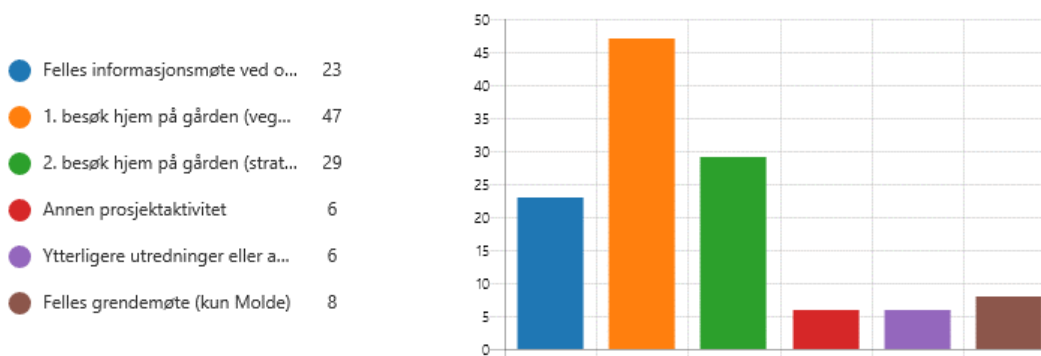
I alle tre kommunene ble det parallelt gjort en undersøkelse blant de involverte rådgiverne. Det er den rådgiveren som har vært på det siste prosjektbesøket hos den enkelte deltaker som har fylt ut besvarelsen, og her har det kommet inn svar for alle deltakerne i prosjektet, ett pr deltaker. Fra rådgiverne kom besvarelsene inn nærmere i tid etter siste besøk, og de har selvfølgelig også hatt sine notater å støtte seg til under utfyllingen, så på mange måter kan dette kanskje gi et mer komplett bilde. Særlig i forhold til mer objektive spørsmål er svarene fra rådgiverne verdifulle, men det erstatter selvfølgelig ikke deltakernes egne oppfatninger om prosjektdeltakelsen.

7.3.3. Deltakelse/aktiviteter

For Molde og Rauma ble evalueringsskjemaet innledet med spørsmål om hvilke prosjektaktiviteter man hadde deltatt på, og svarene vist i figur 23 viser at omtrent dobbelt så mange som deltok på det innledende informasjonsmøtet i kommunene Molde og Rauma, tok imot tilbudet om veivalgsbesøk hjem på gården, og 62% av disse benyttet seg av tilbudet om et besøk til. Kun 6 stk har svart at de har hatt ytterligere utredninger eller annen rådgiving utover de prosjektfinansierte timene. Her kan vi med sikkerhet si at det er betydelig «underrapportering», og at deltakerne kan se ut til å ikke koble denne senere rådgivingen mot prosjektaktiviteten. Dette ser vi når vi sammenligner opp mot svarene fra rådgiverne i figur 24, på hvilke tjenester de har utført mot deltakerne i prosjektet. I 19 tilfeller rapporterer rådgiver å ha utført videre oppfølging ut over prosjektfinansieringen.

Deltakelse; hvilke prosjektaktiviteter har du/dere deltatt på? Sett flere kryss hvis aktuelt

[Flere detaljer](#)

FIGUR 23. DELTAKELSE I ULIKE PROSJEKTAKTIVITETER, ANTALL AV 50 BESVARELSER FRA DELTAKERNE MOLDE OG RAUMA.

Hva har du utført av tjenester hos produsenten

[Flere detaljer](#)

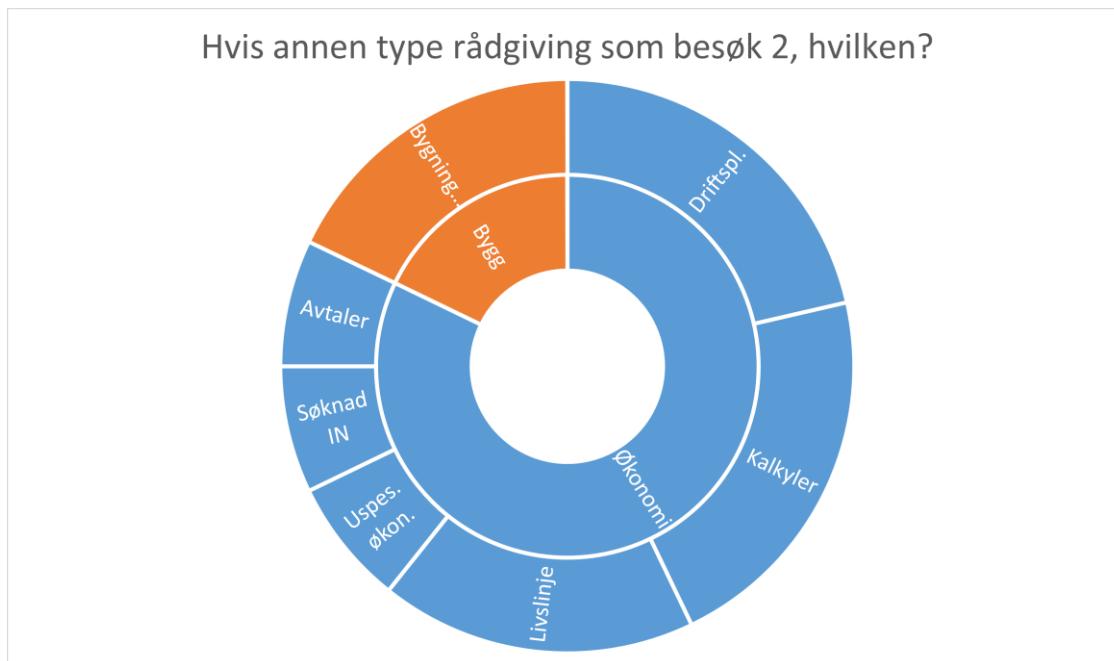
● Prosjektbesøk 1	39
● Prosjektbesøk 2	15
● Annen type rådgiving som be...	20
● Videre oppfølging ut over pro...	19

FIGUR 24. RÅDGIVING UTFØRT AV DE RÅDGIVERNE SOM HAR VÆRT SIST INNE HOS DELTAKER, 56 BESVARELSER FRA RÅDGIVERNE, MOLDE OG RAUMA.

Det er viktig å legge merke til at svarene fra rådgiverne ikke gir et komplett bilde på alt som er utført i forbindelse med prosjektet, siden den siste rådgiveren som har vært inne hos deltakeren kun har svart for hvilke tjenester han/hun har utført hos aktuell deltaker.

Som vi har sett (og også viser senere i rapporten) er det svært ulike innfallsvinkler til arbeidet videre hos den enkelte prosjektdeltaker etter første besøk. Derfor måtte strategiarbeidet også tilpasses deretter, noe standardopplegg vil ikke fungere. I en god del tilfeller ble derfor besøk nr.2 brukt til andre ting enn å legge en strategi. Dette var noe vi åpnet opp for tidlig i prosjektet, og som vi valgte å videreføre. I figur 25 ser vi et diagram som viser hva rådgiverne har svart på spørsmål om hva besøk 2 ble brukt til – om ikke strategi. Vi ser at det har vært jobbet med å utrede ulike bygningsmessige muligheter for utvikling på bruket, økonomiske utredninger av ulike alternativer for produksjon, jobbet med driftsplaner bl.a. som grunnlag for søknad om finansiering, og det har vært utført en hel del livslinjerådgiving (råd i forbindelse med eierskifte/generasjonsskifte/avvikling av produksjon/pensjon mm.)

FIGUR 25. ANDEL AV ULIKE TYPER RÅDGIVING UTFØRT SOM BESØK 2 (I DE TILFELLER DER BESØKET IKKE BLE BRUKT TIL STRATEGI), KILDE: RÅDGIVERE I PROSJEKTET, MOLDE OG RAUMA.

Når vi startet opp i Nesset, hadde vi noe av erfaringstallene fra Molde og Rauma som bakteppe. I oppstartsmøtet registrerte vi 20 fremmøtte. Vi lyktes med å oppnå kontakt med samtlige aktive melkeprodusenter og i tillegg var det to som tok kontakt selv fordi de ønsket å delta. Dermed er det 34 som hadde førstebesøk i målgruppa. De resterende

kvoteeierne (21 stk.) fikk i informasjonsskrivet beskjed om at de måtte ta kontakt med oss dersom de ønsket å være med i prosjektet. De ble etter dette ikke kontaktet flere ganger av oss uten at det var en forespørsel om det. Fra deltakerevalueringa kom det fram at 77% av respondentene deltok på informasjonsmøtet i Eresfjorden, mens like mange har krysset for at de har hatt førstebesøk på garden. 46% har hatt et besøk nr.2 på garden, mens 23% av alle produsentene har kjøpt rådgiving ut over det prosjektfinansierte. Når vi stiller rådgiverne spørsmål om hvilken aktivitet de har utført hos produsenten, oppgis det at 70% har mottatt besøk nr.2, som jo er omtrent samme andel. Når det gjelder videre oppfølging, kommer det i rådgiverevalueringen kun frem andelen de selv har fulgt opp ut over prosjektfinansieringen, her er det kun 7%. Rådgiving som er utført av andre fagrådgivere etter prosjektet, vil her være noe en kommer tilbake til på andre måter i rapporten.

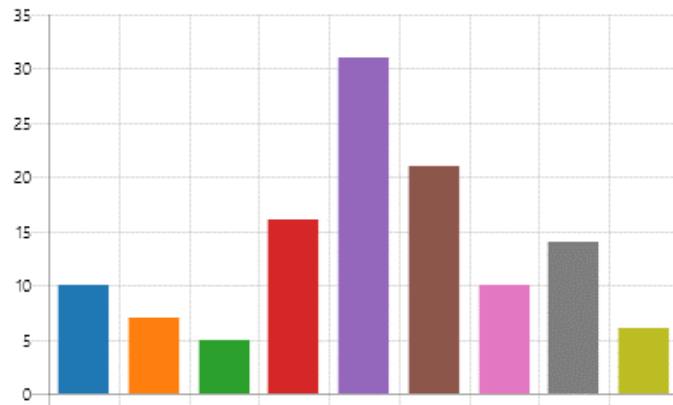
7.3.4. Målsetninger og planer

Rådgiverne har blitt spurt om hvilke målsetninger de opplevde at deltakerne hadde før prosjektet. Svarene vises i figurene 26 og 28.

Hvilke målsetninger opplevde du at produsenten hadde før prosjektet?

[Flere detaljer](#)

● Ingen klare målsetninger, stab...	10
● Ønske om avvikling	7
● Ønske om nyetablering	5
● Ønske/planer om generasjons...	16
● Ønske m utvikling av drift/pro...	31
● Ønske/planer om større tiltak/...	21
● Ønske/planer om større tiltak/...	10
● Ønske/planer om større tiltak/...	14
● Annet	6

FIGUR 26. RÅDGIVER'S OPPFATNING AV PRODUSENTENS MÅLSETNINGER I BEGYNNELSEN AV PROSJEKTPERIODEN, MOLDE OG RAUMA.

Siden svaralternativene ikke vises ordentlig i diagrammet tar vi med et utklipp fra spørreskjemaet. I figur 21 framkommer alternativene i sin helhet.

7. Hvilke målsetninger opplevde du at produsenten hadde før prosjektet?

- Ingen klare målsetninger, stabil drift
- Ønske om avvikling
- Ønske om nyetablering
- Ønske/planer om generasjonsskifte
- Ønske m utvikling av drift/produksjon
- Ønske/planer om større tiltak/investeringer - bygning
- Ønske/planer om større tiltak/investeringer - Leie/kjøp av kvote
- Ønske/planer om større tiltak/investeringer - IMEK/UMEK
- Annet

FIGUR 27. SVARALTERNATIVER TIL SPØRSMÅL OM DELTAKERNES MÅLSETNINGER I FORKANT AV PROSJEKTET

Det svaret vi finner aller hyppigst i figur 26 for Molde og Rauma, er at rådgiver oppfattet at deltakeren hadde ønske/planer om utvikling av drift/produksjon. Nummer to på lista er ønske/planer om større tiltak/investeringer i bygninger. Deretter kommer hele 16 avkryssinger for at deltakeren oppfattes å ha ønske/planer om generasjonsskifte og 14 som har planer om større tiltak/investeringer i innendørsmekanisering eller utendørsmekanisering. For Nesset i figur 28 (under), har halvparten ingen klare målsettinger, mens 9 ønsker å utvikle driften/produksjonen. Det er interessant at halvparten av produsentene i Nesset av rådgiveren antas å ikke ha klare målsettinger/ønsker å ha stabil drift mens det er et helt annet bilde som tegnes for Molde og Rauma. Det kan antas at noe av forklaringen her ligger i at Nesset i flere år har foretatt store grep for å komme i posisjon i melkeproduksjonen, og dermed allerede innehar en mer stabil og etablert hverdag enn produsentene i de andre to kommunene hadde i starten av prosjektet.

5. Hvilke målsettinger oppfattet du at produsenten hadde før prosjektet?

[Flere detaljer](#)

● Ingen klare målsettinger, ønsk...	15
● ønske om avvikling	2
● ønske om nyetablering	1
● ønske om generasjonsskifte	3
● ønske om utvikling av drift/pr...	9

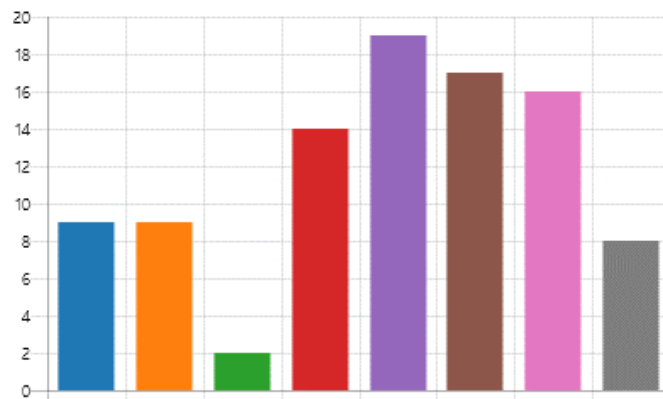

FIGUR 28. RÅDGIVER’S OPPFATNING AV PRODUSENTENS MÅLSETNINGER I BEGYNNELSEN AV PROSJEKTPERIODEN, NESSET.

Hvilken retning opplever du at produsenten har gått/sett seg ut gjennom prosjektperioden?

[Flere detaljer](#)

● Mot avvikling	9
● Mot generasjonsskifte	9
● Nyetablering	2
● Ingen bevegelse	14
● Produksjonsmessige/rutineme...	19
● Bygningsmessige utbedringer...	17
● Nybygg/større investeringer	16
● Annet	8

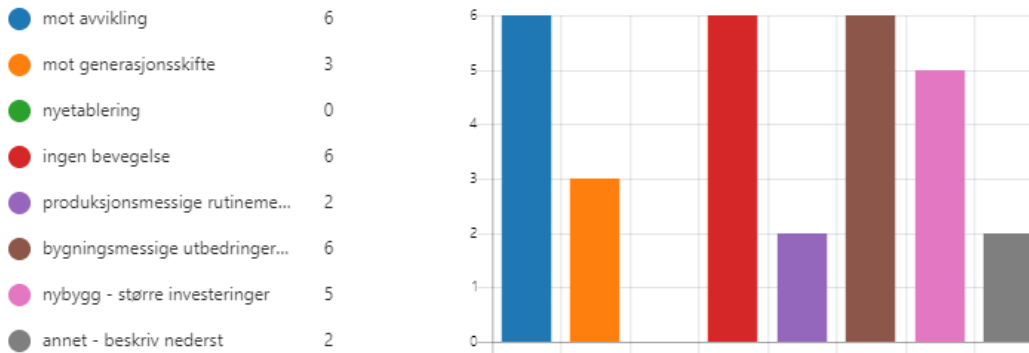
FIGUR 29. RÅDGIVER’S OPPFATNING AV PRODUSENTENS MÅLSETNINGER I SLUTTEN AV PROSJEKTPERIODEN, MOLDE OG RAUMA

Neste spørsmål stilte vi til rådgiverne for å prøve å få et inntrykk av om de hadde greid å bevege noe på deltakerne, eller endret oppfatning av deltakerens målsettinger underveis. Svaralternativene/rekkefølgen/fargene i figur 29 er litt endret sammenlignet med figur 26, men hovedinntrykket er at søylene i diagrammet har jevnet seg mer ut. Den høyeste søylen er ikke lenger like høy. Produksjonsmessige/rutinemessige forbedringer ser fremdeles ut til å være den vanligst forekommende strategien, men de 21 som i forrige spørsmål var samla under alternativet ønske/planer om større tiltak/investeringer i bygninger har nå fordelt seg på to søyler. Den brune søyla for bygningsmessige utbedringer og den rosa søyla for nybygg/større investeringer utgjør til sammen 33 stk. Dette kan tolkes som at bygningsrådgivingen og/eller økonomirådgivingen som har blitt brukt i prosjektet har hjulpet flere til å se muligheter på sitt bruk.

Enda to nye prosjektdeltakere har beveget seg i retning av avvikling, mens det oppfattes som at færre har generasjonsskifte som målsetning i etterkant. Så er det på sin plass å understreke at noen av deltakerne fikk gjennomført nettopp dette generasjonsskiftet i løpet av prosjektperioden, og dette kan nok være en naturlig forklaring på redusert antall.

7. hvilken retning opplever du at produsenten har gått seg til gjennom prosjektet?

[Flere detaljer](#)

FIGUR 30. RÅDGIVER'S OPPFATNING AV PRODUSENTENS MÅLSETNINGER I SLUTTEN AV PROSJEKTPERIODEN, NESSET

For Nesset ser en at flere enn for de andre to kommunene, har gått i retning av avvikling eller generasjonsskifte. Mens 19% tok denne retningen i Molde og Rauma, var det 30% som gikk den retningen i Nesset. Det er ikke hyggelig å slå fast at effekten av prosjektet kan se ut til å være høyere avvikling. 17% ønsket å avklare generasjonsskifte eller avvikling før prosjektet startet og halvparten ble som nevnt oppfattet å ikke ha klare meninger/stabil drift. Hensikten med et mjølkeprosjekt er at deltakerne skal få bedre mulighet til å kunne ta stilling til sin egen framtid og være bevisst på valgene de tar. Det kan være prosjektbesøkene som ligger til grunn for de valgene som blir tatt. En stopper ikke avviklingsbrukene, men en kan bistå til at bevisstheten rundt de valgene som tas blir bedre samtidig som man får oversikten over den økonomiske situasjonen ved slike valg.

Videre ser en for Nesset at 30% ble oppfattet at de ønsket utvikling av produksjonen før prosjektet (figur 28), mens 50% faktisk har gått mot videre utvikling gjennom prosjektet (figur 30). Nyetableringen som det var vist til i figur 28, har i figur 30 havnet under «annet». Prosjektoppnåelse for Nesset ser her ut til å være at flere har fått tatt bevisste og kvalifiserte valg for sin egen framtid. Det er hyggelig at en i prosjektet oppnår resultater i denne enden av skalaen også.

7.3.5. Tilfredshet

Deltakerne ble spurt om prosjektet hadde svart til forventningene, og her er svarene vi fikk:

Har prosjektet svart til dine forventninger (evt. utdyp svar)?	Antall svar
Ja, bra!	4
Ja	26
Greit	2
Greit, men lite aktuelt for meg på nåværende tidspunkt	4
Både ja og nei..	4
Har hatt plan/tanke om utbygging, men har ikke kommet lenger/blir ikke noe av nå	2
Hadde ingen forventninger	2
Nei	4
Vet ikke/husker ikke	6

TABELL 11. DELTAKERNES SVAR PÅ SPØRSMÅL OM PROSJEKTET HADDE SVART TIL FORVENTNINGENE, ALLE TRE KOMMUNENE

Tabell 11 viser en god overvekt på den positive siden, men også noen negative eller likegyldige svar. Og noen husker ikke eller vet ikke hva de skal svare.

Vi har spurt deltakerne om de synes de fikk utredet mulighetene sine i det omfang de ønsket. Slik svarte de på det spørsmålet:

Har du/dere fått utredet mulighetene deres i det omfang dere ønsket?	Antall
Ja	31
Greit	3
Fortsatt i prosess	3
Ikke så aktuelt på nåværende tidspunkt	4
Nei	9
Var usikker på hva jeg ville da.	1
Ønsket ingen spesiell utredning	2

TABELL 12. DELTAKERNES SVAR PÅ SPØRSMÅL OM DE HAR FÅTT TILSTREKkelig UTREDNING AV SINE MULIGHETER, ALLE TRE KOMMUNENE

Vi ser av tabell 12 at godt over halvparten svarer et klart ja på spørsmålet, noen synes ikke det var så aktuelt for dem, eller visste ikke helt hva de ønsket, men vi legger merke til at 9 stykker svarer nei. Når vi går nærmere inn i disse viser det seg at enkelte ikke har tatt imot mer enn ett besøk i prosjektet, og da spørres det om forventningene til hvor mye man kan få utredet i løpet av et besøk på 2-3 timer er litt urealistiske. Det dreier seg for noen om at de ytre omstendighetene er slik at de har vanskelig for å fatte avgjørelser, familien er usikre eller de synes det er vanskelig å bestemme seg selv for hvordan de vil tilpasse seg nye krav i produksjonen. Andre tilfeller der man har brukt tid på utredninger, men likevel ikke synes man har fått som forventet må vi se nærmere på. Vi har også fått tilbakemelding om at opplegget var deprimerende. Dette ønsker vi å se nærmere på, da det er sentralt å få avklart om det er kravene til løsdrift og nedskalering av produksjon som er deprimerende eller om det er rådgivningen som ble oppfattet som deprimerende.

Tabell 13 viser et forsøk på å korte ned/gruppere noen av svarene på spørsmål til deltakerne om hva de er *mest* fornøyd med i prosjektet. Dette var også et fritekst-spørsmål, og mange av deltakerne har nevnt flere momenter hver, så det er krevende å forenkle uten å miste informasjon.

Hva er dere mest fornøyd med?	Antall
Diskusjon med rådgiver hjemme på garden	7
Erfaringsutveksling i grendemøte	4
Diskusjon med flink og engasjert rådgiver	5
God hjelp til å se muligheter framover	4
God kartlegging av mulige bygningsmessige løsninger	3
Gode økonomiske råd	3
Besøk nr 1	2
Bra oppfølging	2
Kartlegging av ønsker/planer i hele familien/samdrifta	2
Konkrete tips til drifta	3
Positivt med prosjekt	3
Besøk nr 2, kan sette agenda mer sjøl	1
Gode innspill for å planlegge utvikling på bruket	1

Gratis rådgiving	1
Kom oss godt i gang med utbygging som var på trappene fra før	1
Nyttig realitetsorientering ift nybygg	1
Positivt utslag på produsentmiljøet generelt	1
Praktisk hjelp til IN-søknad	1
Positivt med starthjelp til unge	1
Velfungerende prosjekt	1
Felles informasjonsmøte i starten	1

TABELL 13. DELTAKERNES SVAR PÅ OM HVA DE ER MEST FORNØYD MED VED PROSJEKTDELTAKELSEN, ALLE TRE KOMMUNENE

Mange peker på gode diskusjoner med engasjerte rådgivere hjemme på gården, felles møteplasser/erfaringsutveksling og god kartlegging – og hjelp til å se muligheter framover som positivt.

På spørsmål om hva man var minst fornøyd med, var det litt færre svar, men vi greide likevel å finne et par fellestrekk.

Hva er dere minst fornøyd med?	Antall
Ønsket mer rådgiving mot unge/nye bønder	4
Prosjektet passet ikke for oss nå (timing)	3
Bytte av rådgiver underveis	1
For teoretisk utredning	1
Hadde forventet mer	1
Dårlig kommunikasjon med rådgiver	4
Markedssituasjon for melkekvoter	2
Pris på rådgiving	1
Prosjektperioden oppleves for lang	1
Ønsket mer felles rådgiving/gruppemøter	1

TABELL 14. DELTAKERNES SVAR PÅ HVA DE VAR MINST FORNØYD MED VED PROSJEKTDELTAKELSEN, ALLE TRE KOMMUNENE

I tabell 14 ser det ut til at unge/nye bønder kunne ha tenkt seg enda mer rådgiving spisset inn mot deres situasjon, og det andre som skiller seg ut er at flere svar går på timingen av prosjekttilbudet i forhold til at det ikke passet for den enkelte nå. Noen få meldte om at rådgiver opptrådte «for negativt» og ble derfor usikre på motivet for prosjektet. Når man ser videre på disse tilbakemeldingene og sammenstiller det med evalueringen ellers, ser det ut til å dreie seg om noen få som ellers har opplevd litt dårlige kommunikasjon med rådgiver og kanskje oppfattet enkelte ting som kritikk eller hatt et annet virkelighetsbilde om egen framtid. Likevel er det viktig å være oppmerksom dersom rådgiverne oppleves pressende eller negative, så en vil i noen av disse tilbakemeldingene ta kontakt med produsentene for å sikre at de opplever å bli tatt på alvor og få støtte i de situasjonene det er behov for det. En skal ikke være redd for negative tilbakemeldinger, da dette er en svært nyttig læring for rådgiverkorpsset vårt så lenge det blir håndtert videre.

Målet for prosjektet er å gi deltakerne bedre grunnlag for å ta valg videre framover. En ting vi har vært interessert i å finne ut er selvfølgelig om prosjektet har utgjort noen forskjell for deltakerne, om vi har bidratt til utvikling på den enkeltes bruk. Spørsmålet var formulert slik; *Målet for prosjektet er å gi deltakerne et bedre grunnlag for å ta valg videre framover. Hva har prosjektet betydd for den videre utviklingen på ditt bruk?* På mange måter kan dette kanskje være for tidlig å si ennå, og kanskje vil man aldri si sikkert hva som hadde skjedd, -eller *når* ting hadde skjedd *hvis ikke...* Men deltakerne har i alle fall gitt oss mange svar, og for å greie å lese noe målbart ut av disse (som var fritekst-svar) har vi gjort et nytt forøk på å gruppere svarene i tabell 15:.

Prosjektets betydning	Antall
Har hatt positiv betydning	24
Har hatt litt positiv betydning	2
Usikker på prosjektets betydning for oss	7
Liten betydning	8
Ingen betydning	10
For tidlig å si ennå	1

TABELL 15. DELTAKERNES SVAR PÅ HVA PROSJEKTET HAR BETYDD FOR UTVIKLINGEN PÅ DERES BRUK, ALLE TRE KOMMUNENE

26 av svarene er på den positive siden, 18 svarer at prosjektet har hatt liten eller ingen betydning og 8 er usikre, med andre ord en delt bedømming. Hvis vi ser litt på de mer negative tilbakemeldingene er det 6 av dem som svarer at prosjektet har hatt liten betydning fordi de tenker kontinuerlig utvikling av bruket uansett, 5 stk svarer at prosjektet har hatt liten betydning fordi deres valg ift. egen framtid på bruket styres av andre faktorer (som f.eks helse), så selv om svaret er gruppert som en litt negativ tilbakemelding, kan det ligge mer bak enn det korte svaret i tabellen her.

7.3.6. Videre framover

Rådgiverne ble spurt om prosjektet har medført noe mersalg av rådgiving ute hos den enkelte deltaker i prosjektet. Som figur 31 og 32 viser mener rådgiver i 19 tilfeller at prosjektdeltaker var godt i gang med en prosess i forkant av prosjektet, mens det er 19 tilfeller der rådgiverne mener vi har kommet i prosess på et bruk takket være prosjektet. 21 deltakere rapporteres om å ha brukt en god del rådgiving ut over det prosjektfinansierte, 11 stk skal ha brukt 0-5 timer rådgiving i tillegg til prosjektet, mens 30 rapporteres å ikke ha brukt noe rådgiving ut over det prosjektfinansierte. Her ser vi ut ifra kunderegistrene våre at flere har brukt mer rådgiving enn som så, men rådgiver som har svart kan nok ha helt rett i at det ikke er brukt mer rådgiving enn oppgitt innen «sitt» fagfelt.

Har prosjektet medført mersalg av rådgiving os denne produsenten etter din vurdering?

[Flere detaljer](#)

- Produsenten var godt i gang... 15
- Her har vi takket være prosjek... 11
- Produsenten har ikke brukt no... 20
- Produsenten har brukt noe rå... 11
- Produsenten har brukt en god... 13

FIGUR 31. GRAD AV MERSALG AV RÅDGIVING SOM FØLGE AV PROSJEKTET, MOLDE OG RAUMA

8. Har prosjektet medført mer salg av rådgiving hos denne produsenten?

[Flere detaljer](#)

- Produsenten var godt i gang ... 4
- Her har vi takket være prosjek... 8
- produsenten har ikke brukt no... 10
- produsenten har brukt en god... 8

FIGUR 32. GRAD AV MERSALG AV RÅDGIVING SOM FØLGE AV PROSJEKTET, NESSET

Hva sier så deltakerne sjøl i etterkant av prosjektet om planer? 19 av de spurte har svart at de planlegger investeringer på gården i neste 5-årsperiode (17 svarte nei, altså 53% ja og 47% nei). Av de som har planer om investeringer fordeler størrelse på investeringene seg slik.

Hvis ja; hvilken størrelsesorden?

[Flere detaljer](#)

- Total ramme under 1,5 mill. kroner (generasjonsskiftetilskudd) 12
- Total ramme under 4,5 mill. kroner (ordinære tilskuddsordninger) 2
- Total ramme over 4,5 mill. kroner (ordinære tilskuddsordninger) 5

FIGUR 33. STØRRELSESORDEN PÅ PLANLAGTE INVESTERINGER I PERIODEN 0-5 ÅR ETTER PROSJEKTPERIODEN, MOLDE OG RAUMA

15. Hvis ja på spørsmål 13, hvilken størrelsesorden var/blir investeringen totalt sett?

[Flere detaljer](#)

- Total ramme under 1,5 million... 2
- Total ramme under 6 millioner... 1
- Total ramme over 6 millioner k... 3
- Annet 1

FIGUR 34. STØRRELSE PÅ PLANLAGTE INVESTERINGER I PERIODEN 2018-2023, NESSET

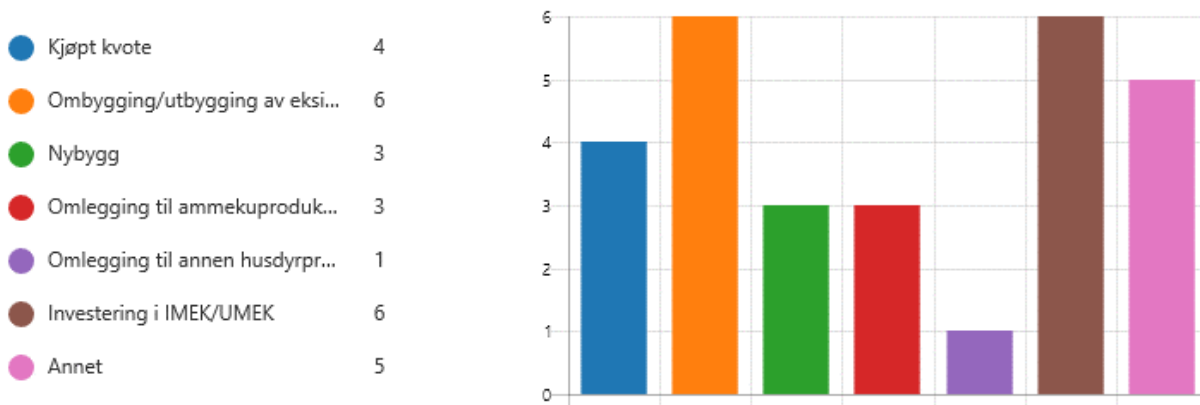
14 av de som planlegger investeringer svarer som vi ser i figurene 33 og 34 at det dreier seg om investeringer innenfor ei total ramme på under 1,5 mill. kroner. Legg merke til at en for Nesset valgte å sette grensen på et høyere tall enn 4,5 millioner. Dette har bakgrunn i tidslinjen for prosjektet parallelt med investeringstilskuddsordningen til Innovasjon Norge som setter skranker for prosjektstørrelser som en ser det naturlig å koordinere med. Bare 2 i Molde og Rauma svarer innenfor ei ramme på inntil 4,5 mill. kroner, mens 5 planlegger større investeringer enn 4,5 mill. kroner. Tilbakemeldinger fra rådgivere som har sett dette resultatet, er at tallene ikke ser ut til å stemme helt i forhold de prosjektene de kjenner til, det vet om flere større prosjekter enn de 5 som vi har fått fram i svarene fra Molde og Rauma. For Nesset ser det ut til at deltakerevalueringen ikke har klart å fange opp en representativ gruppe, men snittet på investeringer over 6 millioner, som blir 43%, stemmer relativt godt med de opplysninger en sitter på.

Svarene her kan også bero på litt misforståelse/begrepsforvirring/upresist spørsmål der noen kan ha tenkt størrrelse på tilskudd, og ikke totalramme for hele prosjektet når de har krysset av på dette spørsmålet. Våre økonomirådgivere har i alle fall en klar oppfatning av at det investeres mer i deltakerkommunene enn det disse svarene skulle tilsi.

Angående hvilke tiltak/investeringer deltakerne har planlagt å gjøre, svarer de slik:

Hvis ja; hvilke tiltak/investeringer?

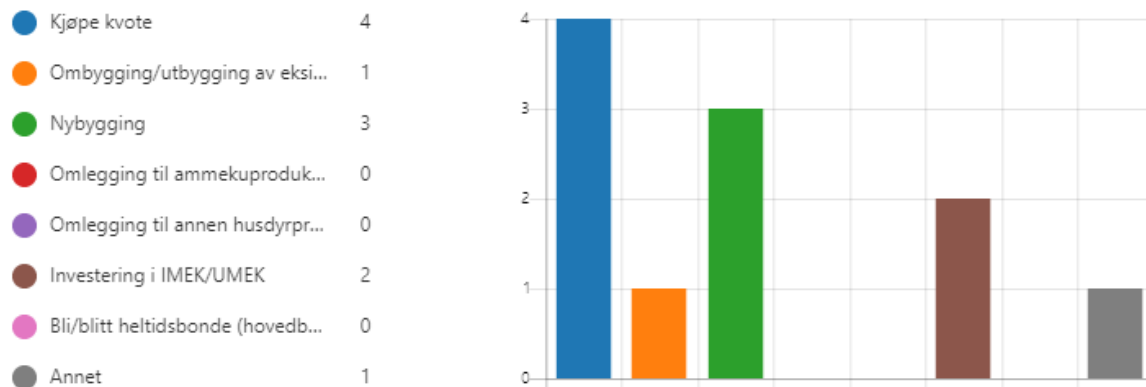
[Flere detaljer](#)

FIGUR 35. HVILKE TILTAK/INVESTINGER PLANLEGGER DELTAKERNE Å FORETA DE FØRSTE 5 ÅRA ETTER PROSJEKTPERIODEN, MOLDE OG RAUMA.

14. Hvis ja på spørsmål 13, hvilke tiltak/investeringer?

[Flere detaljer](#)

FIGUR 36. HVILKE TILTAK/INVESTINGER PLANLEGGER DELTAKERNE Å FORETA SEG PERIODEN 2018-2023, NESSET.

Vi ser altså av figurene 35 og 36 at 8 deltakere kjøper eller har kjøpt kvote, 7 stk. investerer i ombygging/utbygging av eksisterende driftsbygning, 6 stk. investerer i nybygg. 3 av deltakerne gjør investeringer i forbindelse med omlegging til ammekuproduksjon, 1 gjør investeringer knyttet til omlegging til annen husdyrproduksjon, 8 investerer i mekanisering innendørs eller -utendørs, mens 6 investerer i annet. Her var det mulighet til å krysse for flere valg. En tenker at Nesset her kan ha vært tidligere ute med investeringer i ombygging, med bakgrunn i at deltakerne i Nesset har høyere snittkvote og større totalleveranse enn Molde og Rauma, samtidig som færre her planlegger ombygging. Prosentvis er det også interessant å se at en større andel tenker nybygg i Nesset enn i de to andre kommunene.

7.3.7. Nytteverdi av prosjektet

Avslutningsvis har vi bedt både deltakere og rådgivere om å gi en score på prosjektet (med litt ulik spørsmålsformulering). Samlet score fra de 49 deltakerne i Molde og Rauma som har besvart dette spørsmålet ble knapt 3,2 på en skala fra 1 til 5 der 5 er best:

Hvordan vil du/dere gi karakter på den totale nytteverdien av å være med i prosjektet? Marker antall stjerner: 1= liten nytte 5= meget god nytte

[Flere detaljer](#)

49

Svar

Gjennomsnittlig vurdering 3.18

FIGUR 37. TOTAL NYTTEVERDI AV Å VÆRE MED I PROSJEKTET, SCORE FRA 1 TIL 5 FRA 49 AV DELTAKERNE, MOLDE OG RAUMA.

I Molde var deltakerne mer fornøyd, og gav en gjennomsnittlig score på 3,8, mens deltakerne i Rauma gav en gjennomsnittlig score på 3,0. Vi tror at den seine evalueringen i forhold til faktisk hovedtyngde av rådgivingsaktivitet i Rauma har en relativt stor betydning for dette resultatet. Vi skal heller ikke se bort ifra at faktorer som flere rådgivere i sving til samme tid (i Rauma), og veivalgsbesøk og strategibesøk i Rauma samtidig med videre oppfølging hos deltakerne i Molde kan ha vært krevende med tanke på kapasitet for de rådgiverne som hadde mest aktivitet i prosjektet, slik at enkelte har opplevd å vente lenge på ønsket rådgiving.

I Nesset har er det en dårligere score, her har 13 deltakere scoret med et snitt på 2,85 i samme skala. Det er vanskelig å si om dette er representativt, da en må huske på at bare 40% har svart på evalueringen. Scoren kan også være resultert i at flere i Nesset enn i de andre kommunene har diskutert eierskifte eller avvikling. Nesset har vært gjennom en større endring enn Molde og Rauma har ved nedgang i antall bruk og økning i melkeleveranse. Signalet kan derfor også være at de som «er igjen», gjennom dette prosjektet har opplevd et visst press til å løfte blikket og ta stilling til blant annet 2024, fremtidig løsdriftskrav og fremtiden på sitt bruk.

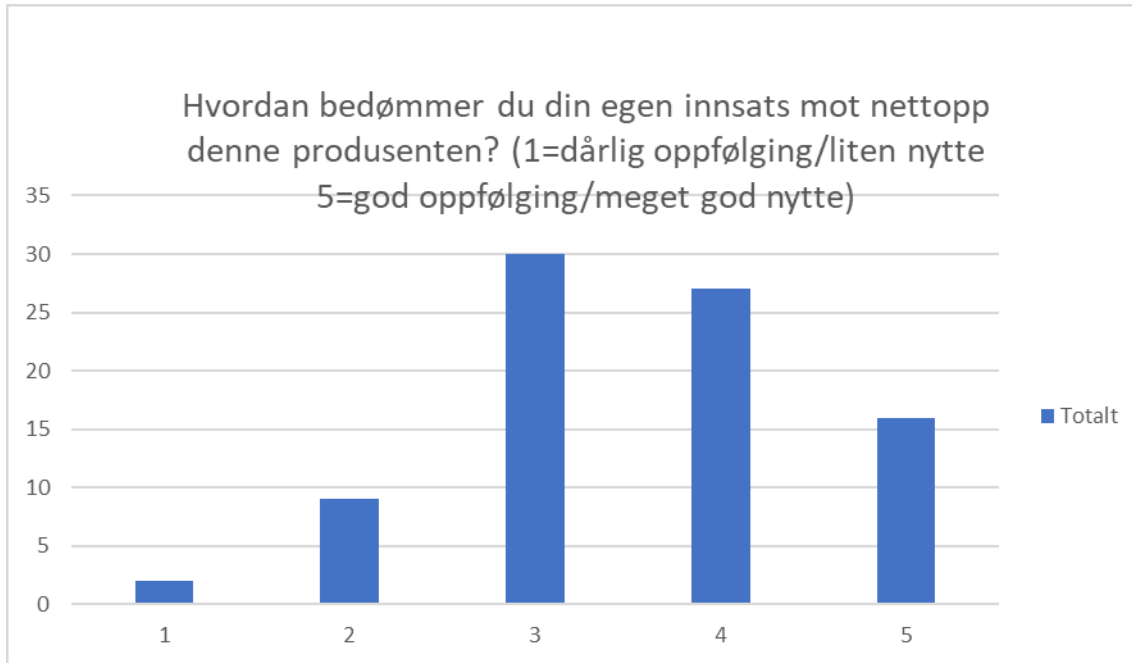

FIGUR 38. FORDELING AV SVAR FRA DELTAKERNE PÅ SPØRSMÅL OM TOTAL NYTTEVERDI AV PROSJEKTET, MOLDE OG RAUMA.

Vi synes det er interessant å se mer på fordelingen bak gjennomsnittstallet. Heldigvis ser det for Molde og Rauma, i figur 38, ut til å være en topp ved score 4 (god nytte), og det må vi ta som et positivt tegn.

For Nesset er det svært jevnt fordelt av de 13 som har respondert. Noe av årsaken til at deltakere har uttrykt at de har hatt liten eller ingen nytte av prosjektet vil nok være med bakgrunn i at de ikke har følt at de har *trengt* det – de er fremoverlente og offensive fra før. Likevel er vi ikke helt fornøyd med at nytteverdien av prosjektet ikke har følt høyere.

Rådgiverne uttalte seg også på spørsmål om hvor stor nytteverdi de trodde prosjektet hadde hatt for den enkelte deltaker de hadde vært ute hos, og svarene fordelte seg ganske likt, men med tyngde på 3 for Molde og Rauma, mens snittet havnet på 3,83 for Nesset. At en kommer bedre ut her for Nesset, antas å være delvis fordi antallet evalueringer her er 30 av 34, i motsetning til 13 deltakerevalueringer.

FIGUR 39. RÅDGIVERNES BEDØMMING AV EGEN INNSATS MOT DEN ENKELTE PROSJEKTDELTAKER, SUMMERT ALLE TRE KOMMUNER

Vi stilte rådgiverne også spørsmål om hvordan de ville bedømme egen innsats mot den enkelte prosjektdeltaker, og svarene i figur 39 gjenspeiler at de synes de fulgte godt til middels godt opp, og det ser ut til å henge relativt godt sammen med både egen- og deltakers vurdering av deltakernes nytte av prosjektet.

For å gi et lite bilde av spennet av tilbakemeldinger vil vi til slutt ta med et lite utvalg av svar fra spørsmål til deltakerne og rådgiverne der vi stiller åpne spørsmål om de har ytterligere kommentarer.

Tabell 16 viser noen tilbakemeldinger fra deltakere som går litt på gjennomføringen av/deltakelse i prosjektet:

Har du/dere andre innspill rundt prosjektet eller til evt. framtidige liknende prosjekt andre steder?
"Feil tidspunkt for prosjektet når det er vanskelig å fa tak i kvote"
"Generelt positivt med denne type prosjekt. Viktig med prioritering av gardsbruk som står i store veivalgsprosesser. Dette er en god mulighet til å rette fokus på melkeproduksjon/matproduksjon i prosjektkommunen, håper resultatene blir presentert i media."
"Gå inn på hvert bruk, rådgiving i fellesskap, hvor bonde kan fortelle om sine rutiner, drift og planer, med rådgiving i fra proffe leverandører og lokale bønder."
"Interessant med grendamøte med forskjellige produsentar, både med og utan mjølk. Anbefalar slike grendamøter. Mange innspel når fleire forskjellige samlast"
"Jeg håper lignende prosjekt kan fortsette å hjelpe oss fremover"
"Litt mere info i forkant om hva prosjekt går ut på. Lett for at info drukner i alt som kommer på epost mm"
"Mere knallharde rådgivere! Mere pågående."
"Vi har dessverre ikke kommet lengre i vegvalgsbestemmelsen enda. Kvoten er fortsatt utleid til 31.12.2019"

<i>"Viktig at TINE er på banen! Viktig med rekruttering. Viktig med kompetanse blant bønder."</i>
<i>"Viktig for slike prosjekt med oppfølging på sikt, så ikke alt faller tilbake til det gamle. Ikke aktuelt for meg men sånn generelt"</i>
<i>"Vær nøye på hva det er behov for i markedet i forhold til prosjektinnhold. Men veldig bra at vi har fått belyst hva alle på gården synes om framtida."</i>

TABELL 16. DELTAKERNES TILBAKEMELDINGER OM GJENNOMFØRINGEN AV PROSJEKTET

Tabell 17 viser noen tilbakemeldinger fra rådgiverne, disse viser mer til status eller utvikling hos produsenten enn til selve gjennomføringen av prosjektet:

Har du noen andre kommentarer?
<i>"Svært aktiv produsent med behov for jevnlig økonomisk rådgiving. Stadige prosjekter/endringer på gang"</i>
<i>"Forsiktig med investeringene, lang avklaring før avgjørelse om nybygg, men tror prosjektet mest sannsynlig hadde kommet etter hvert uavhengig av melkeprosjektet"</i>
<i>"Her har produsenten hatt stor nytte av tilbudet og avklaring kom som direkte konsekvens av prosjektbesøk + oppfølging på strategi"</i>
<i>"Godkjent prosjekt og finansiering på nytt fjøs juli 2017. Tror melkeprosjektet kan ha hatt en viss betydning her!"</i>
<i>"Dårlig økonomi og tungvint drift/mye arbeid, kom raskt til at de ville avvikle driften etter vegvalgssamtalen, derfor avlyste de møte som var avtalt med bygningsplanlegger som besøk nr. 2"</i>
<i>"Veldig usikker på hva de ønsker å satse på, trenger å få erfaring for å bli trygge i sine valg for framtida. Mange spørsmål knyttet til mindre endringer/investeringer/omlegging."</i>
<i>"Ønsker forbedring av dagens produksjon. Flinker, ivrige og framtidsrettede produsenter."</i>
<i>"Det er mange kandidater til å overta gården, men det ligger noen år fram i tid."</i>
<i>"Har nettopp overtatt gården og vil bruke litt tid på noen avklaringer og å lære seg produksjonen før bygging kan være aktuelt. Ønsker å komme i gang med planer om ca 1-2 år"</i>
<i>"Yngre generasjon ønsker å komme i gang med ønske om nytt fjøs, men eldre generasjon holder tilbake"</i>
<i>"Planlegger på sikt å avvikle, ved overgang til kjøttproduksjon. Ikke behov for rådgiving/økonomiske kalkyler"</i>

TABELL 17. RÅDGIVERNES KOMMENTARER OM STATUS/RESULTATER HOS DEN ENKELTE DELTAKER

7.4. Totalresultater og ringvirkninger

Det vi kan slå fast er at prosjektet har gitt alle typer utvikling ute hos deltakerne:

- Store utbyggingsprosjekter.
- Mindre tilbygg eller ombygginger, ofte med dyra og arbeidsmiljøet i fokus.
- Endring av drifta innenfor eksisterende rammer (f.eks. rendyrking av én driftsgrein).
- Avvikling av mjølkeproduksjon – nye satsingsområder.
- Generasjonsskifte.
- Gjenopptakelse av mjølkeproduksjon.

Noen av de store prosjektene hadde nok etter hvert kommet uansett. Mens andre er et resultat av en lengre prosess ute, og disse er det ikke noen selvfølge at hadde blitt realisert. Det samme kan en si om de mindre prosjektene. Noen hadde klart for seg hvilken løsning de ønsket, mens andre ikke var klar over hvilke muligheter som fantes i det hele tatt.

Avvikling/salg har også vært diskutert hos flere deltakere. Kanskje er det ikke i tråd med den opprinnelige prosjektidéen, men det er viktig for den enkelte familien og det enkelte bruket. De som avviker mjølkeproduksjonen har ofte bare løse idéer om drifta videre, og støtte også i denne prosessen kan gjøre at de finner en god måte å drive garden på videre. I tillegg er det viktig å få avklart hvilket tidspunkt som vil være mest økonomisk fornuftig å gå ut på, når en får best opptjening til pensjon, eller om en har et stort nok inntektsgrunnlag etter avvikling. Dette er avgjørende for mange som nærmer seg pensjonsalder. På grunn av kravene som skal tre i kraft fra 2024 er det mange som er i tenkeboksen, derfor er det et viktig tidspunkt å ta vegvalgsamtale på. Viktig er også at det som er avvikling for en, kan bli til utviklingsmuligheter for en annen. Dette er også næringsutvikling.

Vi har registrert en nyetablering i prosjektperioden, som er kanskje er litt lite sett i sammenheng med det store området vi har vært inne i, men likevel positivt for det området dette gjelder. Vi har dessverre ikke sett at noen har tatt i bruk den disponible jorda i de minst pressede områdene. Fortsatt er det slik at det er stor rift om jorda i enkelte bygder, mens jord andre plasser i kommunene ligger uproduktiv. Fortsatt er det også mye krysskjøring, og en ser store variasjoner i grovfôrøkonomien til deltakerne i prosjektet.

Vi har ofte opplevd at det som er brukernes ønsker og brukets mål endrer seg underveis i prosessen. Både av ytre faktorer som tilgang til jord og utvikling i markedet for leie og kjøp av kvoter, eller av økonomiske og personlige årsaker med grunnlag i de strategiske og økonomiske utredningene som gjøres. Et tegn på at arbeidet gir et bedre beslutningsgrunnlag for det enkelte deltakerbruket.

Å jobbe systematisk gjennom ett geografisk område er en interessant og god måte å jobbe på, men det er ressurskrevende når det skjer i flere områder samtidig. Prosjektorganiseringen gir ekstra seriøsitet og forpliktelser, men det krever også mye administrasjon. En slik arbeidsmetodikk gjør at vi tar unna rådgiving og utvikling som uansett ville kommet, men vi kommer nok også inn og får jobbe med utvikling hos bruk som aldri hadde kommet til og rekvirert oss inn ellers.

En prosjektorganisering som dette gjør at de rådgiverne som er engasjert får jobbe mye med utvikling, og utvikler også seg selv. Det viser seg likevel at selv fra et prosjekt i et såpass lite produsentmiljø som Molde, faller det nok arbeidsoppgaver på enkelte rådgivere til at de får problemer med å rekke over alt til rett tid. Forsinkelser i framdrift gir flere uheldige konsekvenser.

7.4.1. Ringvirkninger

Det er fortsatt tidlig å se store resultater etter prosjektet i form av byggeaktivitet. De bygge-/utviklingsprosjektene som ble realisert i løpet av 2017 i Molde og som ble eller blir realisert i løpet av 2017 og 2018 i Rauma, har nok sitt utspring i prosesser der man i alle fall var nokså klar på hva som var målsetningen da en gikk inn i prosjektet. Men en skal ikke se bort ifra at dette prosjektet har gjort det mulig å komme raskere til gjennomføringsfasen. Og for flere av investeringer/prosjekter som realiseres fra nå og framover kan det hende at et rådgivingsbesøk gjennom prosjektet «Styrket mjølkeproduksjon i Molde og Rauma» sådde den første idéen.

Arbeidet som foregår på hvert enkelt bruk er et langsiktig arbeid, som ofte går over 1-5 års tid, og i tillegg vil det ta ytterligere tid før finansiering, bygging og opptrapping av produksjonen er gjort. Hvilken ringvirkning et prosjekt som dette har og kan ha videre blir en svært subjektiv vurdering. Men vi vil tro at de virkelige ringvirkningene vil kunne komme når produsenter ser at ulike små og store prosjekter realiseres på andre bruk rundt om i sin kommune.

Videre er det viktig at vi i bondens «støtteapparat», dvs. rådgivingsorganisasjonene, Fylkesmannen, Fylkeskommunen, kommunene, produsentlagene, faglagene m.fl. stiller oss spørsmålet; hvordan kan vi støtte bøndene framover ut fra hva vi har lært og erfart gjennom prosjekter som dette? Vi har sett at god rådgiving er nyttig og etterspurt i alle faser - enten man er ung og ny i næringa, begynner å bli en erfaren produsent eller man nærmer seg pensjonsalder. Bonden står alltid overfor valg som det er nyttig å ha støttespillere i. Den andre store konklusjonen en kan trekke er at trygghet og forutsigbarhet i økonomi og rammebetingelser samt tilgang til investeringsmidler er avgjørende for utfallet av disse valgene.

I løpet av 2019 erfares det at marginene i landbruket strammes til og en må forberede seg til en tøffere framtid med lavere melkepriser. Mjølkeprosjektet for Nesset-delen har på denne bakgrunnen fått en ekstra viktig rolle. Å gjøre de store vegvalgene eller å bli mer bevisst på valgene som er gjort, fører til at en er bedre styrket til å stå i tøffere dager. Gjennom strategisamtalene har den enkelte fått hjelp til å se litt på optimaliseringer eller konsekvenser ved ulike valg, så på den måten vet en bedre hva som er mest lønnsomt og hvor mye en kan hente på å foreta noen justeringer. En ser at prosjektet er svært nyttig for å få innpass nettopp hos de som ellers ikke ville tatt kontakt, og dermed kanskje unngått forhastede beslutninger om salg eller avvikling, eller fått prosess i gang hos de som trenger det. Ringvirkninger med økt tendens til avvikling kan også ses i lys av den generelle samfunnsmessige utviklingen der nedskalering i melkemengde og utfasing av Jarlsbergost-produksjonen utfordrer den enkelte produsent i hverdagen.